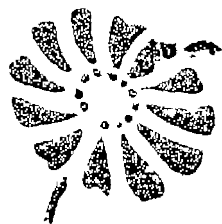
అశ్వలక్షణసారము

ఇది

మనుమంచిభట్టు ప్రణీతము.

ప్రకాశకుః

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య

బుక్ సెల్లరు, రాజమండ్రి.

రెండవకూర్పు 1000 ప్రతులు.

కాకినాడ.

కాకినాడముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపబడెను.

1929.

ప్రైవేటు రిజిష్టరు]

[వెల 1—0—0.

పీఠిక

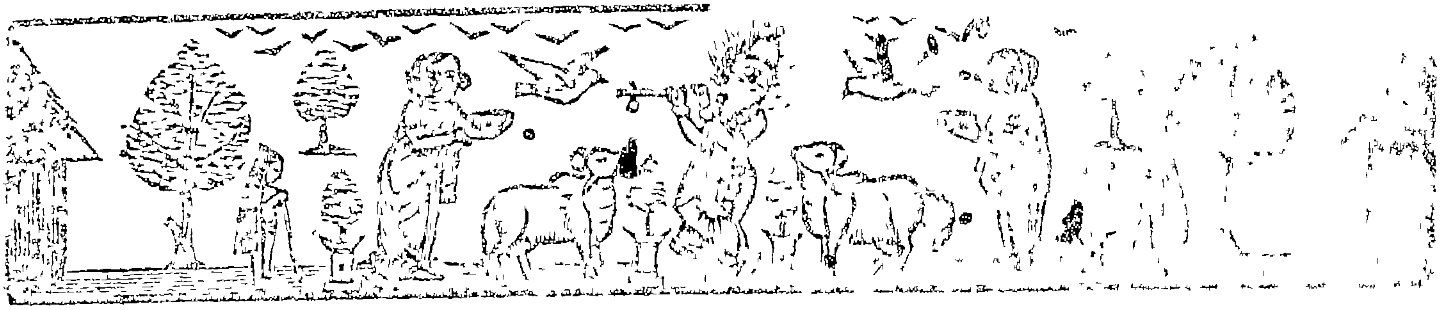
భాషాభిమానులారా !

ఈగ్రంథరాజమును బహువ్యయప్రయాసలకోర్చి గౌతమీపు
స్తక భాండాగారము నందలి తాటియాకు పుస్తకమునుండి యెత్తి
వ్రాసితిని. దీనిని భైరవాచార్య పుత్రుడగు మనుమంచిభట్టను
వాడు రచించియుండెను. ఈతడు గ్రంథమునం దొకచోట దాను
హోత్రుడుచే సంస్కృతమున రచింపబడిన దాని నాంధ్రీకరించినట్లు జెప్పి
యున్నాడు. (చూ. ప్రథమాంకురము 2 పద్యము) ఈతడీగ్రంథము
సాళువకంపభూపాలునకు అంకితమొనంగెను. వీరి కాలమును నిర్ణ
యించుటకు తగిన యాధారములు లభించుట లేదు. నాయల్పబుద్ధికి
తోచినట్లుగ వివరణమును వ్రాసి స్ఫురింపలేదు. కొన్ని పద్యములు
తప్పబడి యుండునని దోచుచున్నది.

పాఠకులు నాప్రమాద జనితదోషముల మన్నించి పూర్వకవి
యుడగు మనుమంచిభట్టుపై నాదరముంచి యభిమానింతురు
గాక.

వాడ,
.17.

ఇట్లు,
మద్దూరి శ్రీరామమూర్తి.

శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము.

ప్రథమాంకురము.

శ్రీరమణీముఖపద్మ

స్మేరస్మితమధుకరాయ [illegible]

దారబ్రిమదవిహార

న్యాయము కృతిపతికి [illegible]

అనఘుడు శాలిహోత్రుడను మౌనియుంబు [illegible]

యోమహామునులకుణంబుల వ [illegible]

వెలయుచున్నట్టి వారలకు [illegible] తేటపడగ [illegible]

వినికొనియుండ దానగుణ [illegible]

హయలక్షణవేత్తయగు శాలిహోత్రు [illegible]

[illegible] అశ్వలక్షణములను, అం [illegible]

సర్వజనులకు తెలియునట్లుగను [illegible]

గను జెప్పెదను. అని కృతికర్త [illegible]

యున్నాడు. ఈగ్రంథము [illegible]

బడినది.

క. జలనిధిమధనావసరమున

జలజభవుని మేని పద్మ [illegible]

ష్పుల సంగమమున బావకా
వలె హయములు పుట్టె గన్న ॥ వసుధాధీశా !

దేవదానవులు సుధకొఱకై పాలసముద్రమును మందరపర్వత
ముచే తరుచుచున్నప్పుడు బ్రహ్మదేవునియొక్క స్వేదబిందువులు గా
ష్పులతో గలసెను. అప్పుడు హయము ఉద్భవమందెను.

సీ. తొలుతదంతంబులు ॥ తోచిన నొకనెల
నెలలురెండగునవి ॥ * నెరసి నిగుడ
నడిమిదంతములుగా ॥ నగనైన మూన్నెల్లు
యవి వెసగూడంగ ॥ నైదునెలలు
కడపదంతంబులు ॥ వొడమ నెన్మిదినెల
యవిగూడ తొమ్మిది ॥ యయ్యె నెలలు
దశనంబు లారును ॥ విశదమైనను నేడు
యేండ్లు రెండగునవి ॥ ఎర్రనైన
మొదటిరెండును బదిగూడ ॥ మూడు యేండ్లు
నడిమి రెండును పదిగూడ ॥ నాలుగేండ్లు
అవిక రెండును బదిగూడ ॥ నైదు యేండ్లు
యరయహయములకు గన్నదంష్ట్రాధినాథ.

* బలసి నిగుడ అనిపాఠాంతరము. యవి తెన్నగుటయే
దు నైదునెలలు పా.

ముందరిదంతములు బొడసూపిన గుర్రముయొక్క ప్రాయ
మొకనెల-ఆముందరి రెండుదంతములును బలసినవై పొడవైనయెడ
ల రెండునెలలు గుర్రమగును. మధ్యదంతములు గాన్పించిన మూడు
మాసములు- అవి స్ఫుటమైన వైనచో నాల్గునెలలు మిగిలినదంత
ములు వచ్చిన గుర్రముయొక్క ప్రాయము మెనిమిదినెలలు. అరుదంత

ములు విశదములైయున్న యేడు నెలలగును. ఆదంతము లెరసినయిన రెండేండ్లు అన్నిపండ్లును గలియుట కయిదేండ్లుపట్టును.

కం. దంతముల తెలుపుచిత్త
స్వాంతియు కన్నులమెఱుంగు జవసత్వములన్
సంతతమును దక్షతయును
కాంతియు నైదేండ్లఘోటకంబునకలరున్. ౫

దంతములు తెల్లనగుట- స్థిరచిత్తముకలుగుట- కన్నులలోని మెఱుగతిశయించుట- బలము- పనిచేయునేర్పును శరీరమునందలి తేజస్సునుగల తురగముయొక్క వయస్సు అయిదు వత్సరములు.

కం. ఇది విచారించుటయును
విదితంబుగ నశ్వములకు విను వ్యంజనముల్
మొదలుకొని వరుస జెప్పెద
సదమలగుణయూధ కన్న జగతీనాథా! 6

పైన చెప్పబడిన విషయముల నిరూపించుటయును, వ్యంజనముల క్రమంబును యొకటొకటిగా జెప్పెదను.

ఉ. నల్లని రేఖ కృష్ణహారి నంబుసువర్ణవిభాతి శుక్లమున్
తెల్లని కాచగాజుపగిదిన్ జనుపఙ్క్తిక యాగె యుల్లులో?
భిల్లను శంఖచంద్రగతి బెద్దయుగ్రంతలులూఖలంబకన్
బెల్లుగ నూడుటంబడుట బేర్కొనతొమ్మిది వ్యంజనాలగున్. 7

చూడుము. మూడవయాశ్వాసము. కృష్ణవ్యంజనము, శుక్లము హారిణవ్యంజనము, మక్షిక, శంఖడులూఖలము చలనవ్యంజనము, పతన వ్యంజనము, కాంచవ్యంజనము.

కం. నెట్టున మొదలిరదంబులు
బుట్టిన నొకయేడునడిమి పళ్ళుచునొనరన్

బుట్టిన రెండేండ్లకుఁగద
బుట్టిన మూడేండ్లయును । పడువడినదమునన్. 8

మొదలిరదనములు తోఁచినయెడల నొకసంవత్సరమును, పా ల్పండ్లు బుట్టిన రెండేండ్లును, వెనుకటి రెండుదంతములును బుట్టిన మూడేండ్లును యుండును.

క. తొనవవ్యంజనంబులు । బుట్టునదున
నెలయిరువది యేడేళ్ళ । యుండులోన
తొలుత నైదేండ్లుగూడ । తురగమునకు
వరుసముప్పదిరెండేండ్లు । మాయునవ్యో. 9

పైన చెప్పబడిన తొమ్మిదివ్యంజనములును గడచుటకు యిరు వదియేడు వత్సరములగును. ఆయిరువదేడు వత్సరములున్ బాల్యావస్థ దేడులును కలసి గుర్రమునకు ముప్పదిరెండు వత్సరములు పూర్ణా యువయ్యెను.

10. గ్రంథపాతము యితరప్రతులలో నున్నదేమో తెలియదు.

క. ఉరమున నుపరంధ్రంబుల
శిరసున రంధ్రంబులందు । జెలువుగ రెండే
సరయుగ కుదుటనుమూతిని
బరువడి యొకటొకటియున్న । పదిభ్రువులయ్యెన్. 11

సులభసాధ్యము. గుర్రమునకు తప్పక పదిసుళ్లుండవలయును.

కం. ధ్రువులుపది యశ్వజాతికి
నవితక్కువయైన తురగ । మల్పాయువగున్
సవరించు పతికరిష్టము
సవరించరు గాన బుధులు । సహింపరుగా. 12

ధ్రువులు పది యుండవలయును. పదికంటె తక్కువయైనయెడ ల నాయశ్వము అల్పజీవియగును. ఇంతియేగాక ఆగుర్రముయొక్క

యజమానునకు గూడ కీడుగల్గును. అందువలన హయశాస్త్రజ్ఞు లెవ్వరును యట్టిగుర్రమును కొనరు.

క. మస్తకహీనము బహుదుర
వస్థంబడి చచ్చు నైదు ॥ వర్షంబులలో
స్వస్థపడని నిలిచెనేనియు
మస్తకమును ద్రుంచు పతిని ॥ మర్త్యులచేతన్. 13

ఛిన్నమస్తకము (తల) గలిగియున్న గుర్రము పెక్కు చిక్కులకు లోనై యైదువత్సరములలోపలనె మరణించును. అట్లు బ్రతికియున్న హయము తన్నుపాలించువానియొక్క మస్తకమును ఇతరులచే ద్రుంచఁజేయును.

చం. స్థిరముగ రోచమానమును ॥ దేవమణిందగ గూడియున్న యా
తురగము పూర్వభాగ గత ॥ దోషములన్నియు ద్రుంచి పశ్చిమం
బరగినయట్లు మేఘవిక ॥ పశ్చిమభాగము దోషకారులన్
బోరిబోరి ద్రుంచు మాడ్కి మరిభూవరకద్దువ దగ్గఱనున్ననేన్. 14

మెడమీదనుండునట్టి జూలునందు సుడియును దేవమణియను సుడియును గల తురంగము యితరదోషములను పోగొట్టి సుఖంబుల నొసంగును.

క. చుంచున కేశాంతంబుల
వంచితముగ నెలవులందు ॥ నావర్తములన్
మెంచఁబరదాల్చు హయములు
పంచాయుధ జనకశుభము ॥ పతికొనరించున్. 15

ముట్టెయందును, కేశాంతమునందును, నెలవులయందును, (పెదవికిరువ్రక్కలనుండు మూలలందును) సుళ్ళుగలిగిన హయము తన్ను పరిపాలించు యజమానునకు శుభమునిచ్చును.

క. బాహువులను సుళ్ళుగలిగిన
బాహావర్తంబులనగ । వరిభులకు నెప్పుడున్
బాహులనుదోమగు దోడవులు
యాహవమున జయమునొసగు । నరిబలభేదీ. 16

ముందరకాళ్ళ సుళ్ళుగలిగియున్న తురగము బాహావర్తతురంగమనబడును. దానిని పాలించు యధికారి యుద్ధములందు జయలక్ష్మిచే వరింపబడును.

సీ. ఇప్పుడు జెప్పిన । ముప్పదిరెంటిలో
నుత్తమావర్తంబు । నుండు నెడల
నిటలతటంబున । నిశ్రేణి త్రితాగ్ని
బాతురంతికము వ్రి । ఖ్యాతి మెఱయు

* * * * *

రోచమానంబుగదియుంగ । రోమజముల
చాలుగుఱ్ఱమునకుగల్గి । చాలమేలు
తొలుత పదిసుళ్ళుగూడంగ । నలుబదేను
మేలుచాతుర్యభోజల । క్ష్మీశనూజ. 17

సీ ముందరికాళ్లను । మోకాళ్ళుజంఘల
విడిపల్లుమణుగుల । మడుగులందు
తొలగులబిరుసున । తొడలందునగుల
నటకిరిందిపిక్కల । యండములను
కాశదేశంబున । గుదమువవ్రిక్కల
బొడ్డున వీపున । బొమలమీద
కుత్తుకకన్నుల । కొలకులరెప్పల
కర్ణమూలములను । కటములందు

అశ్వలక్షణసారము.

దండమున ముక్కు-జమరుల । క్రింది పెదవి
జెక్కలను మూతిమీదను । జెవులతుదల
కన్నుగవనాసికమునకు । గలిగియున్న
సన్నసుళ్ళొప్ప నిన్నియు । గన్నభూప.

ముందరికాళ్ళయందునను, వెనుకాళ్ళయందునను జంఘలయందు యుచోట్లను మణుగులందును పిరుదునందునను [illegible]గనను అడుగులయందును పిక్కలయందును అండములయందును [illegible] మునను బొడ్డునను వీపుమీదను కనుబొమలమీదను కనుగొలకుల మీను రెప్పలందును చెవిమూలములందు గండభాగమునందును సు ళ్ళుండదగు సులభసాధ్యము.

క. కకుదంబున హల్లకమున
దిక్రకమునసందులను సుళ్ళు । దిరమైయున్నన్
బ్రికటితదోషం బగునిది
నకులాదుల మతముదండ । నాయకతిలకా. 19

మూపుమీదను హల్లకమునను గుదస్థానమునందును [illegible] యందును సుళ్ళుగలిగిన వాజి దోషయుతమగును.

గీ. జలజకులిశకలశ । చామరతోమర
చక్రముసలముకుర । శంఖచంద్ర
మణిసితాసఖడ్గ । మచ్చాంకుశాదులు
గతులబొల్లిమేలు । గన్ననృపతి. 20

పద్మము కులిశము చెంబు చామరము తోమరము చక్రము ముసలము రోకలి ముకురము (ముగ్గ) శంఖము చంద్రుడు [illegible] ఖడ్గము అంకుశమున్నగువానివలె నుండు [illegible] మంచిది.

గీ. శూలపాశనిగళ । నీలపీతారుణ
గతులబొల్లుగీడు । గడిమదలను
క్రిందిపెదవి జమర । రుజలందు నెడతెగి
యున్నపుండ్రరేఖ । యొప్పదండ్రు. 21

శూలము పాశము నిగళము (శృంఖలు-అరదండములు.) నీలి వన్నె పచ్చనివన్నెగల బొల్లులుండరాదు. అందువలన కీడుసంభవించును. తలయందును క్రిందిపెదవియందును ముక్కు జెమరలందును బొల్లియుండరాదు.

సీ. దంతాధికంబును । దంతకనమును హీ
రాళియైనను వికట । రాళియైన
బిల్లికన్నులు నేక । పింగళియును నొంటి
బీజంబు లెమ్ముకు । బిల్లిచెవియు
దినమునబుట్టిన । గవయుద్భవిల్లిన
జనుబొట్టుకెరగుట్టి । మునకునున్న
కృష్ణతాలువలు మి । క్కిలియైన గోరిజలు
నల్లనై కడు పెల్ల । వెల్లనైన

* * * * * *

అట్టిహాయముల పాలల । గట్టజనదు
మల్లయామాత్య పుత్రి నిర్మలచరిత్రి
అహితహృద్భల్ల రాయసా । హాత్తిమల్లి. 22

ఎక్కువదంతములు తక్కువదంతములు గలిగిన గుర్రమును హీరాళివికరాళిని (వీనియర్థముముందు వివరరింపబడును.) పిల్లిగండ్లు కలదియు యేకపింగళి (ఒకకన్నుదృష్టి) ఒకబీజముకలది పిల్లిచెవులు రెండుపిల్లల నీను గుర్రము నల్లని తాలువలుకలది- పెద్దపెద్దగిట్టలు గలది- మున్నగు దోషంబులుగల గుర్రములను పెంచకూడదు.

అశ్వలక్షణసారము.

కరాళి=భయంకరమైనది.

వికరాళి=భయంకరమైనదానికి వ్యతిరేకము.

గీ. మూడుకాళ్లును గల్గిన । మునలి యొక్క-
పదము నిలుపైన నదివిష । పాదియగుచు
సన్నమగుచున్న దోషంబు । లన్నియైన
నుదుట బొల్లుంట మేలున । న్నునిత్యసౌఖ్యము.

మూడుగాళ్ళను తెలుపైన బొల్లియుండి నాలుగవకాలు నలుపైనయెడల వాగురిము విషపాది యగును. కాళ్ళు సన్నమైన యెడల దోషములన్నిటినేని బోకార్చును.

క. మెఱుగారి కాలిలు మేనును
నెరివిరిసిన తమ్మిమొగ్గ । నెమ్మొగమున గ్రొ
మ్మొరుగుల దెగడెడి కన్నులు
నెరివాలము గలుగు హయము । లివి యోగ్యంబుల్.

మెఱుగెక్కియున్న శరీరమును, సగము విడిచిన తమ్మిమొగ్గ వంటి నెమ్మొగమును, కాంతివంతములైన కన్నులును దట్టమైన వాలమును గలహయములు శుభము చేకూర్చును.

క. ఛాయావిహీనమైనను
వాయసఖరగృధ్రముఖ్య । స్వరమైనను ప్రే
న్యాయపదగదితవదనము చి
రాయువు గలుగవని వినుము । మత్తి హయంబుల్.

కాంతి విహీనమైనను కాకి- గాడిద- గ్రద్ద మొదలగు వాని స్వరముబోలిన స్వరముగల తురంగములు చిరాయువు గలుగవని పెద్దలమతము.

క. పరగిన మొగమును నాలుగు
చరణంబులు తెలుపుగలుగ । బయమొసగున

శ్వేతునకు నత్తురగంబిల
ఖరకరనిభతేజ పంచ । కల్యాణియగున్. 26

నాలుగుకాళ్ళును తెలుపుగలిగియున్న హయము పంచకల్యాణియనందగును. అయ్యది రౌతునకు సర్వదాజయము కలిగించును.

క. నాలుగుకాళ్లుం గొనచెవి
వాలమువదనము విశాల । వక్షము తెలుపై
కాలినది యష్టమంగళి
నేలినపతియేలు ధరణి । నేలినపతులన్. 27.

నాలుగుకాళ్లును చెవులయొక్క కొనలును, తోకయును ముఖమును విశాలమైన వక్షస్థలమును తెల్లనివైయున్నయెడల నాగుర్రమును యష్టమంగళియందురు. ఆగుర్రమును పాలించువాడు ధరణీపతుల నేలును.

క. హేషారవంబు గజగళ
ఘోషానకపయోధి । ఘోషణభేరీ
ఘోషణదిక్కరి బృంహిత
ఘోషణగతి నుండవలయు । ఘోటకములకున్. 28

గుర్రములయొక్క ధ్వనినిగూర్చి చెప్పుచున్నాడు. సులభసాధ్యము.

క. తొల్లిశతాయువు హరులకు
ఎల్లను దుర్జనులమోవ । నేహ్యాంబవితా
రొల్లకముప్పది రెండే
ళ్లల్లన తురగములునడసె । నమరులచేతన్. 29

పూర్వము బ్రహ్మ గుర్రములు దుర్జనులగువారిని గూడ మోయుచుండుట జూచి విచారపడి వాని యాయుఃప్రమాణమును ముప్పదిరెండుసంవత్సరములుగా నేర్పరచెను.

క. వన్నెసుధాధవళంబై
చెన్నారగ నల్లనైన । చెవికల్గినయా
సన్నతతురగము యీభువి
గన్నయధరణీశ నామ । కర్ణాంకముగున్. 30

తెల్లనిశరీరముగలదై నల్లనైనటువంటి చెవిగలిగిన యశ్వము ను కర్ణాంకమందురు.

చ. హారియుని నర్కబింబునిశు । కాంగుని గొంగునిగ [illegible]
తరగినకత్తలాని ప్రమ । దంబున నెక్కెడిచోట [illegible]
సురపతి కృష్ణవహ్నిశివ । సూర్యపితామహ వాయు [illegible]
వరుసదలంచి మ్రొక్కనది । వారకదైవత [illegible] [illegible]

—హారి, అర్కబింబము, శుకాంగు- కొంగ గొం[illegible] కత్తలాని ఈపేర్లు గలిగిన గుర్రముల నెక్కునప్పుడు [illegible] అగ్నిని- శివుని సూర్యుని బ్రహ్మను వాయు, చంద్రుని [illegible] నమస్కరించి ఎక్కవలయును.

క. నీలిని నలగని శోణిని
నీలోత్పలహయముబన్ని । నప్పుడెక్కనచో
మేలుగనదియును త్వష్ట్రిల
కీలినివాయువుదలంప । గెలుపగుబోరన్. [illegible]

నీలి నలగ శోణి నీలోత్పలము ఈనాలుగు [illegible] గుర్రములు నెక్కునప్పుడు అగ్నిని వాయుదేవుని దలంచికొనిన [illegible] కూరును.

క. చతురమగు నాసలవాలుగు
వితతముగా నశ్వములకు । వెలసినధ్రువులన్
మతిదలంప మేలునిచ్చును
పదునాలుగుదేశములకు । బట్టముగట్టున్. [illegible]

గురిమియొక్క నొసటను చతురాకారముగ నాలుగుధృవ్రులున్న యెడల నాగురిము తన్నేలినవానిని పదునాలుగుదేశములకు పట్టభద్రుని చేయును.

క. పట్టముకిరియఫాలంబున
వెట్టణముసుళ్ళుమూడు । నేర్పడియున్నన్
గట్టుము హాయమును శాలను
సృష్టికిపతియతఁడుసువ్వో । స్థిరమతిదలపన్. 34

పటశావలె నుదిటిపై మూడుసుళ్లుగలిగిన యా తురగమును శాలలోనికిఁ జేర్చుము. ఆగురిము నేలినవాడు బ్రహ్మతో సమానుఁడగును.

క. ఒండొంటె మీద దొంతిని
రెండునమూడైనధృవ్రులు । రుజలైయున్నన్
గండతనిజముగ నిలువుము
భండనమున నశ్వమిచ్చు । బతికిజయములన్. 35

సులభసాధ్యము.

క. నిటలమున దొంతివలనయు
పటుతరముగ సుళ్ళుమూడు । ప్రభవించినచో
నిటలాక్షు డడ్డగించిన
చెటులతననిలోనవైరి । శిరమునుద్రుంచున్. 3

సులభసాధ్యము.

క. మిక్కిలిదోరణములకిరియ
జక్కగరోమజయములశ్వ । సంఘము నుదుటన్
నిక్కముగల్గిన శుభమా
ఎక్కుము రణరంగభీమ । యెంతయు బ్రీతిన్.

అధికముగా సుళ్లుదోరణమువలె, నున్నయెడల శుభదాయక మగును-దానిని యధిరోహించు యజమానునకు శుభముచేకూరును.

క. తురగంబునొసలిమీదను
ఒరకింపగ రెండుభృవులు ॥ వరిభునకుశుభమౌ
నరసుతవిలువగవలయును
ధరణీశ్వర కాంతనృపతి ॥ దానవినోదీ. 38

గుర్రముయొక్క నొసటను రెండుభృవులుగలిగినయెడల తన్నెక్కినవానికిశుభము చేకూర్చును.

క. మత్తుకసుడిగల తురగము
చిత్తజనిభుడైన నేమి ॥ సిద్ధుదలపన్
ఉత్తమపురుషుల విలువరు
నిత్యోత్సవంబునుజూచజమిని ॥ విలయము కేగున్. 39

సులభసాధ్యము. మత్తుకమీద సుడియుండరాదు.

క. ఉభయగళములకు నెల్లను
గభిమముఖముగ భృవులుగల్గు ॥ నశ్వముఖిలువన్
శుభమగుకంఠాభరణము
వరిభుసుతభీమాంబపుత్రి ॥ పరమపవిత్రా. 40

గళమునకు రెండుప్రక్కలనుగాని యెదుటనుగాని సుళ్ళుగలతురగము పొనవలయును. అట్టిగుర్రము శుభముచేయు.

క. మేలుగ గళంబుక్రిందను
నాలుగుయంగుళముల రెట్టి ॥ నగు సుడియున్నన్
యేలుమది దేవమణియని
బాలార్కసమాన తేజ ॥ బంధునిధానా. 41

సులభసాధ్యము. గళముక్రింద ఎనిమిదంగుళములకు క్రింద సుడియున్న యది దేవమణియను సుడియగును దానినేలవలయును.

క. దేవమణి క్రిందసుడియును
భావింపఁగ రోచమాన ॥ మగునని ధాత్రిన్
భావజసన్నిభ విబుధప్రము
భూవనితాప్రియుడ కన్న ॥ భూపలలామా ! 42

దేవమణి క్రిందగానున్న సుడిని రోచమానమందురు. అట్టిగు
ర్రమును భద్రాయము, తప్పక కొనవలయును.

గీ. రోచమానంబుక్రిందని ॥ రూఢమగుచు
నమరసుడి జెరిపాకిన ॥ నట్టిరేఖ
పేరుహారికిజూడ ॥ ధారుణిలోశత
పాదియనిరి యశ్వ ॥ భావవిదులు. 43

రోచమానముక్రింద జెరివలె గొన్నిటిసుడి యుండును అట్టి
గుర్రమును శతపదియందురు.

క. బాహులవక్షస్థలముల
నూహింపగ ధృవులుగలుగ ॥ నుచితము విలువన్
ఆహవభీముడపాత్రత
దేహిజనకల్ప భోజ ॥ దినకరతేజా. 44

ముందరి కాళ్ళమీదను వక్షస్థలంబునను ధృవులుగలిగియు
న్న యశ్వమును గొనవచ్చును.

సీ. త్రికమున వీపున ॥ కకుదాంగకములను
భ్రుకుటిపై నాసాగ్ర ॥ పుటముమీద
హృదయమునను నాభి ॥ యుదరముకుత్తుక
చెక్కునముక్కున ॥ ప్రక్కలందు
గుదమునవిత్తుల ॥ కోశముమెడలపై
నేత్రాలవాలుగు ॥ గోత్రములను

మస్తకమధ్యము । మానుగాఁ గటములఁ
జేకవింశతి ధృవ్రు । లెఱుఁగజనులు
యిట్టిదోషంపుహయములు । గట్టఁదగదు
గట్టినంతనె చెట్టలు । బుట్టుచుండు
బుధజనస్తోత్రసద్గుణ । పూర్ణగాత్ర
వంశకులదీప శ్రీకన్న । వసుమతీశ. 45

కం. అనయవములందు నెడలక
శ్రీపులుండఁగ వలయుమరియు । తురగంబులకున్
దివిరియొండొంటి వెడలక
సుళిచేరుడనామతంబు । సుభగమనోజా. 46

గర్భిణియొక్క యవయవములందు తప్పక సుళియుండవలయును. ఆసుళ్ళువిచ్ఛిన్నముగాక యుండవలయును. ఒక్కొకసుడి రెండవదానిని తాకి దానిని వికలముగునట్లు చేయకుండవలయును. అని మనుమంచిభట్లు తనయభిప్రాయము జెప్పెను.

క. మిక్కిలి నశుభములైనను
దక్కువ శుభధృవులుగల్గ । దగదెక్కంగా
నెక్కువురుజులకు శుభములు
మిక్కిలి గలుగంగఁజూచి । మృగపతిశౌర్యా. 47

అశుభసూచికంబులగు సుళ్ళధికముగను శుభసూచికంబులగు సుళ్ళు స్వల్పముగనుయున్న యశ్వమును గొనదగదు. శుభసూచకములధికముగానున్న పరిశీలించి దాని నెక్కవలయును.

క. కలియుగమున తురగములకు
సలలితముగ బాహుయుగము । సన్నములైనన్
బిలువుము తురగముశుభమని
యిలతలమున కొంకణపతి । యిభరిపుశౌర్యా. 48

గుర్రములకు పిక్కదట్టి కాళ్లు సన్నములై యుండుటమేలు.

క. వాలంబు బాహుజంఘల
మేలుగ కంఠాననంబు ॥ మెడిపిమీఁదన్
ఘాణముకర్ణము మెడయును
జాలగ దీర్ఘంబులైన ॥ జవమానియగున్. 40

తోఁకయు కాళ్లును-జంఘలును-కంఠము—ముఖము చెవులు మెడయును మిక్కిలి పొడవైనయాతురగము మిక్కిలి జవసత్వములుగలది యగును.

క. బాహుజంఘలమధ్యము
బాహానసతి నెఱుఁగుముఖము ॥ వాలముజెవులున్
నూహింప కుఱుచలైనను
అహానధిపుండ సత్వ ॥ మాధికముసుమ్మా. 50

కాళ్లును జంఘలును మధ్యభాగము (కటిప్రదేశము) ముఖము, తోఁకయు చెవులును కుఱుచలైయున్న యశ్వము వేగముగా పోవునది గాకున్నను బలముకలది యగును.

క. ముష్కములు కుఱుచలై కడు
శుష్కంబులునైనఁజూచి ॥ సుజనుఁడవిలువన్
నిష్కముల లెక్కసేయక
దుష్కరములఁబొందడెంత ॥ దూరంబైనన్. 51

ముష్కములు (వృషణములు) కుఱుచగలిగి ఎండిపోయినట్లున్న గుఱ్ఱముల రూప్యములు ఖర్చు పడునని లెక్కసేయక తప్పక గొనవలయును. ఎంతధనము వెచ్చించినను నష్టములేదు.

క. పలువరుసనేడు దంతాలు
కలిగిన జవసత్వహీన ॥ కాంతివిహీనన్

విలువరుసతులకు నెక్కుడ

కులజలనిధిపూర్ణసోము ? కులుగన్నిన్నీ [illegible]

ఏను దంతములు గలదానిని బలము [illegible]

తలేనిదానిని భూపతులెక్కరాదనుచు చానిలునోనగు.

కం. బలువైకొలది వెన్నును

వలుదగుమధ్యంబు నిడుద ? [illegible]

వెలయగ వటువైనను

గొలుగు యెడ గుర్రములను [illegible]

బలమైనకట్టియు పుష్టి వదైలంగ్గ్ [illegible]

సమధ్యమును - పొడుగుపాటి [illegible]

స్కాలయంకు గట్టియుం [illegible]

కం. బడపంజో లేకమాపము

[illegible]

కమునర్ధి విలువవలయును

కలియుగమున సిరి కునోసగు ? [illegible]

అమగుర్రము ముఖ [illegible]

కము తప్పక విలువవలయును

కం. వదనంబున భూరిలక్షణ

విదితంబుగ దెల్లనైన ? [illegible]

కదనమున నెక్కనతనికి

నెదురారిపుఘోటకము ? [illegible]

ముఖమును - అంఘ్రులను - భూ [illegible]

యశ్వమును గొనుము. దానినెక్కనతనికి [illegible]

లు యేనుగులు సులభసాధ్యములు.

క౦. భూపాలయపరగాత్రము
నేపారగ దెల్లనైన ॥ నెక్కుముహాయముఁ
యే పైవిలువగ వలయును
యేపొందును లచ్చిమిగుల ॥ వినయగుణాఢ్యా. 56

కంఠముయొక్క క్రిందిభాగముగాని మీదిభాగముగాని తెల్లనైన గుఱ్ఱమును నధిరోహించుము. అట్టిహయమును గొనినవానిగృహంబును నైశ్వర్యములు సర్వదా నిలచియుండును.

గీ. నొసలజుక్క లేక ॥ శశికాంతి నొకకాల
మూడుకాళ్లుగలుగు ॥ మొసలియండ్రు
దీనివిలువవలదు ॥ మానవులకు
వంశదీప కన్న ॥ వసుమతీశ. 57

నొసటిమీద తెల్లని మచ్చ లేకను మూడుకాళ్లును తెలుపుండి యొకకాలను తెలుపులేకున్న నాయశ్వమును మొసలియందురు. దానిని గొనవలదు.

క. వలపలి కాళ్ళును రెండును
వెలయగ సితవర్ణమైన ॥ విలువ్యముహాయముఁ
సలలితవాహాంగంబులు
వెలయగ దెలుపైన గాదు ॥ విమలవిచారా. 58

వలపలికాళ్ళు రెండును తెల్లనివైనయెడల నాహాయమును తప్పక గొనుము. ఎడమభాగము తెల్లనైన నాహాయంబులను గొనవలదు.

క౦. పాదములు మూడుగడగిన
భేదింపక మొసలియండ్రు ॥ పెద్దలుహాయమున్
మేదినిలో జూడగ నొక
పాదంబడి గడగవిషమ ॥ పాదిదియయ్యేన్. 59

మూడు పాదములు తెలుపై యొకపాదము నలుపైన మొసలి యుండ్రు- అటుగాక మూడునలుపై యొకటి తెలుపైన నదివిషపాది యని పిలువబడును.

క॥ ఎక్కుగ జన దమ్మొసలిని
నిక్కంబుగ విషమపాది ॥ నిందితమయ్యెన్
ఎక్కుడు నుదుటను హయమునకు
చక్కగ బొల్లుండెనేని ॥ సౌజన్యాగ్రధీ. 60

ఆమొసలి యని పిలువబడు తురంగమును యెక్క బోవకుము. అది విషపాదియగుటచే నింద్యము. నుదుటన్న చక్కని బొల్లియున్న యశ్వము నెక్కుము.

క. పట్టరు గోడిగ నెక్కియు
స్పష్టస్వర వెనుకపడము ॥ సితమైయున్నన్
నెట్టనమూత్రము విడిచిన
బుట్టును దోషంబులందు ॥ బొల్లరి లేమిన్. 61

గుర్రము యొక్క పృష్ఠభాగము తెల్లనై యున్న యెడల నా గుర్రమును గొనరు. అధికముగ మూత్రమును విడుచు హయమును కూడ దోషము కలుగునని తలంచి గొనసాహసింపరు.

క. పురుషాశ్వమునకు ముందట
సరసిజరిపువర్ణమైన ॥ చరణముగలుగన్
స్థిరమతి పిలువగవలయును
యురుదుగమూత్రంబు దాకి ॥ యురుగుంబుజులన్. 62

మగగుర్రమునకు ముందటి భాగము సూర్యునియొక్క వర్ణమైనచో బుద్ధిమంతులు దాటి పోనీయరు. తప్పక స్థిరచిత్తముతో గొందురు.

క. శ్రీజనస్మసదనరాజ,
హా జితయమసమావనయమవ ? రాజీవ్రనక క
రాజులకు దుగ్ధవారధి
రాజునకుఁ గుమారకంప ? రాజునకెలమిటా 63

షష్ట్యంతములగా నిదిగావచ్చును. పెక్కులగు మాతృకల లో నీపద్యము గానరాదు.

వ. అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన మాయాలక్షణవిలాసంబను కృతికి కథాభిధానం బెట్టిదనిన నశ్వప్రశంసయు నావర్తలక్షణంబును దశాక్షేత్రవిభాగంబును ప్రాప్తిపేశ ప్రమాణంబును వయోజ్ఞానంబును వర్ణలక్షణంబును ఛాయాలక్షణంబును గంధలక్షణంబును గతిలక్షణంబును సత్వలక్షణంబును పుండ్రలక్షణంబును సామాన్యదోష మహాదోష దోషతమప్రకారంబును నుత్తమాశ్వలక్షణంబును విహీనలక్షణంబును చికిత్సయు లవణవిధియు ఉదకవిధియు గడ్డికవణప్రకారంబును క్రమంబున జెప్పెద నందు నశ్వప్రశంస యెట్టిదనిన. 64

అశ్వములకు సంబంధించిన వివిధములగు లక్షణముల జెప్పెద నని సూచించినాడు. సులభసాధ్యము.

ఉ. అంబుధివేష్టితావనియు ? తాజి జయంబు మహాయశఃప్రతా
పంబును నిత్యలక్ష్మియు నపారసుఖంబుల నొందునందు ధ
ర్మంబును వైభవోదయ సమగ్రముదంబులుగల్గి యొప్పువా
హంబులు చాలగల్గు వసుధాధిపుడెప్పుడు నింద్రతుల్యుడై. 65

గుర్రములధికముగా నేభూపాలునియొద్దనుండునో యాభూపాలుడు చతుస్సముద్రముద్రితధరావలయంబు పరిపాలించుచు యశఃపాండురుడై లక్ష్మియుతుడై సర్వసౌఖ్యంబుల నొందుచు నధిక వైభవము గలవాడగును.

చ. అరయఁగ సర్వలక్షణ సమంచితమైన తురంగరత్నమే
నరుని గృహంబునందొక దినంబుననుం దగురీతి నుండినా
పరమ పవిత్రగేహమునఁ బాయక నిల్చు రమావధూటి శ్రీ
ధరుఁ డురఃస్థలింబలె ముదంబెసలార ప్రసన్నచిత్తయై. 66

సర్వశుభలక్షణములను గల్గిన గుఱ్ఱమే మానవునియింట నొక దినంబు యున్నను-యామానవునకు యధికంబులగు ధనంబులు లభించి-స్థిరమై నిలిచియుండును.

మ. జవసత్వాన్వితవైభవావళులచే సంపూర్ణమైయుండు నే
యువనీపాలుని సైన్యమాతని సముద్యత్కీర్తి బెంపారియున్
నవపర్యంత వసుంధరావలయమున్ మానంబుతో నేలు శా
త్రవ * * * * *

గ్రంథపాతముచే గడమపాదము నశించినది. అర్థమున్స్ఫురించుట లేదు.

చ. * * * * * *
త్రివిధరణీధరేశ్వరుని దానముపాలిటి లచ్చియై మహో
త్సవములుగ గ్రగూర్చు రణధామములో మహారాజకోటికిన్
శివశిరఘోటకంబులు విచిత్రపు దూతికలే తలంపగన్. 68

గ్రంథపాతము పైపద్యముతో గలిపి పెక్కుమాత్రికలందు గలదు.

చ. దూరము బోవునప్పుడును దుర్దమశత్రునృపాలసైన్యముల్
బోరున గెల్చుచున్నపుడు బొంకముతో మృగయావినోదవి
ద్యారతి దేలునప్పుడు నరాధిప కోటికి వాజులట్లు బెం
పారజయాది కారణము లారసిచూడగ గల్గనేర్చునే. 69

దూరదేశముల కేగవలసివచ్చినప్పుడును-శత్రువులను జయింప బోవునప్పుడను వేటాడుటకున్న విద్యాప్రసంగముల దేలునప్పుడు

ను రాజులకు గజంగడు సహాయము నొనరించి జయము చేకూర్చును-
యిట్టి సహాయము నొనర్పదగిన వేమైన గలవా?

ఉ. వారణసేన లెన్నయిన । వాజిబలుండగు రాజుకెప్పుడున్
వైరులబోరగెల్తురని । వారణరాజులు నిక్కువంబు దు
ర్వారపు వాజి యొక్కటి ని । వాసమునం గలిగున్న దానికిన్
వారక శంకనొందుదురు । వైరులు మున్నుగ కంపభూవరా. — 70

శా. విశ్వంబందు వసుంధరాపతులకున్ । విఖ్యాతిబీజంబులై
యశ్వంబుల్ గనునాధు కార్యములు చే । యంజాలు చందంబునన్
శశ్వద్దాన పయఃపటీవిలస । స్తంబేరమంబుల్ గనన్
నైశ్వర్యాఢ్యపదాతిలోకములు సే । యంజాలునే క్రమ్మరన్. 71

చ. కరిరథవీరభీషణ వి । కార జలగ్రహకోటిచేత ను
స్తరమగు సైన్యఘోరమగు । సైన్యపయోధి నశ్వమం
దరగిరి ద్రచ్చగాక మరి । తక్కిన రీతుల ద్రచ్చవచ్చునే
యరయగ వీరలక్ష్మి నిల । నాభశకంపధరాతలేశ్వరా. 72

గజబలములు రథములు-పదాతులు-జంతువులతో నింపబడిన కందకములు గల్గి తరింప శక్యము కాకయుండు శత్రురాజుల సైన్యమను పాలసముద్రమును ద్రచ్చుటకు నశ్వమే మందర పర్వతము. అదియే లేనిచో శత్రుసైన్య పయోధిద్రచ్చుట యెట్లు?

మ. ధరణీమండలమెల్ల నశ్వముల చే । తంజాల సిద్ధించున
ద్ధరణీమండల సిద్ధియైన వలనం । ధర్మార్థ కామంబులన్
ధరణీపాలకమండలంబులకు సు । ప్రాప్తమౌ గాన య
ద్ధరణీ రాజుల లాభసంపదకు గం । ధర్వంబులే మూలముల్. 73

రాజ్యభోగములు అశ్వములచేత లభించును. రాజ్యమువలన ధర్మార్థకామమోక్షంబులను చతుర్విధ ఫలంబులు లభించును. కా

ష్ఠున రాజుల జయమునకు - సౌఖ్యమునకు - (యిహపరసౌఖ్యమునకు)
మూలకారణము లీయశ్వములె గదా.

శా. దానానేక పరోహితంబు ధరవో । ల్లాలంబు శాంతాపశం
పానూనద్యుతి దుర్నిరీక్షమురుబా । హాసారముద్యద్విప
త్సేనా వారధి మండలంబు గరిమం । జెండాడు నుద్దండతన్
భూనాథుండు హయాధిరూఢులగుచున్ । బోరున్ సమీరాకృతిన్.

చ. వరశుభలక్షణంబులను । వర్ణనకెక్కిన ఘోటకంబులన్
ధరణిపుడెక్కి పోవలయు । దజ్జగతీ పతిగోరివచ్చు నిం
పరుదున శత్రులక్ష్మి విభ । వాన్వితయై యభిసారికాకృతిన్
మరమున గంపభారమణ । దోర్బల భీమకుమార మన్మథా. 75

క. వర్జితదుష్కృతసుకృతా
ర్జితవివిధార్థనిష్ఠ । రాహవకేళిన్
నిర్జిత శత్రుసముత్కర
మార్జితవైభవ సముఖి । తాయుత కీర్తిన్. 76

సీ. చెలగి దేవాసురా । దులకు నయ్యింద్రుడు
సామంబులను దేవ । పాతసమితి
నాత్మ భాష్యంబున । ననిల దేవునియందు
నమృత పూరంబుల । నండములును
వాజులసృజియించి । వనజాసనుడు వాని
కన్నుల కమలారి । కమలహితుల
వాతెరసురనది । వాణి జిహ్వాకయందు
నొదనగ్ని మణుగు । నొడల దిశల
పసరునుక్కిన నంగము । నసలు నిలిపె
కాన హరులను వేల్పులు । గా దలంచి
నెమ్మి పూజించి యెక్కిన । నృపులకెచట
జయము చేకూరు గంపన । క్ష్మాతలేంద్ర. 77

సీ. సుమనోవాహిని రోమరాజి జల । ధి స్తోమంబు కాంచీకలా
పము శైలంబులు చన్నుగుబ్బలు పుర । ప్రాకారముల్ తారహా
రములై యొప్పగ నొప్పుచున్న యువతుల । ప్రారంభ విశ్వంభరా
ప్రమదం బార సుఖించు యశ్వపతియున్ । ప్రస్తావర శ్రీగతిన్.

చ. తురగము వాజినెక్కి నిజ । దోర్బల లీలలజూపి విద్విష
త్సరకరవాలధార దెగ । గాంచిన పుణ్యుడు నందగాంచు న
త్తురగము మేనిపై గలయ । దోచిన రోమము లెన్ని యన్నివ
త్సరములు నాకలోక వని । తాసుఖ ముఖ్యవిశేషసౌఖ్యముల్. 79

ఉ. నెమ్మది లోననెంతయును । నిశ్చలభక్తి చరింపరేపునే
మమ్మున సర్వలక్షణ స । మన్వితమైన హయంబు నిష్టదై
వమ్మది భాతినే నృపతి । వందన కృత్యము లాచరించు ని
త్యమ్మును నామహీపతికి । నాయువలును నగ్గలంబగున్. 80

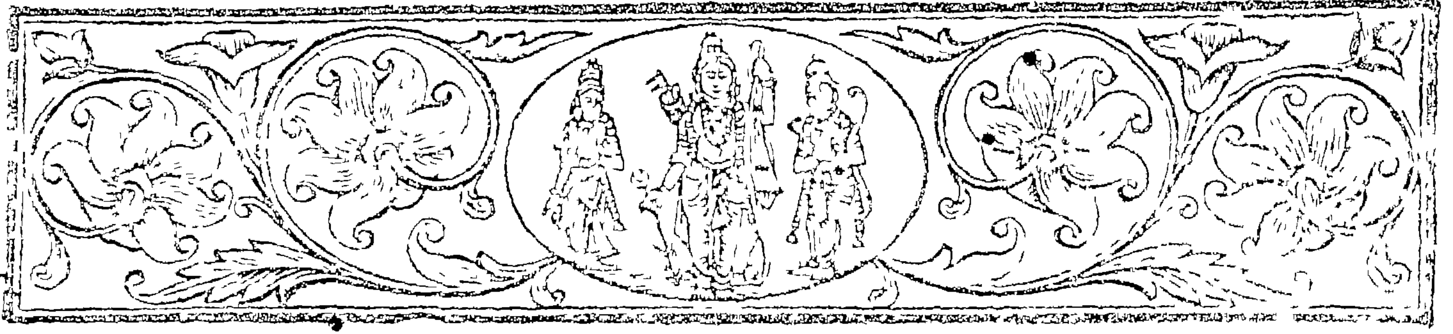
చ. సమవిషమాజి రంగముల । శత్రుశిరంబుల దూరి పారుచో
గమిగొని ప్రేవులెల్ల దెగి । కాళ్ళను దాకుచు వ్రేలుచుండినన్
దమక మొకింత లేక నుచి । తస్థితి నేలిక నుద్ధరింపు చి
త్రమతురగంబు దాని నుతి । దామర చూతియు జేయనొప్పునే. 81

మాలిని. పరివృతరిపుగర్వా । ప్రాప్తగర్వాప హార్వా
భరణ విపులసేనా । ప్రఖ్య నాఖ్యాభిరామా
పరిచిత నృపవిద్యా । ప్రస్ఫురద్గద్య పద్యా
చరణ పతిత భూపా । చాళుకీవంశ దీపా.

గద్యము...

భైరవాచార్యపుత్త్ర మనుమంచిభట్టు ప్రణీత
మైన హయలక్షణవిలాసంబునందలి
ప్రథమాంకురము.

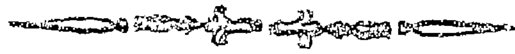

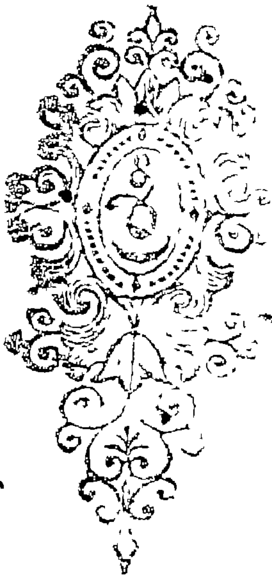
శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీరమణీసేవాస్పద
పారీణవివేకపటిమ । పావనమూర్తీ
సారాచారవదాన్య
ఝ్మారుహ విద్యావిహార । కంపకుమారా. 1

లక్ష్మీదేవిని సేవించునటువంటి వివేకములుగలవాడు పావనమైన వాడా... కృతిపతియైన కంపకుమారుని కన్వయము,

క. తురగస్తుతి పద్యారస
ధరవిశ్రుతగతుల రీతి । దగజెప్పెదనా
దరభరితహృదయ పద్మను
కరమరుదు గజినికి దొడవు । గా జేయు మొగిన్. 2

క. వరలక్షణ నామంబులు
పరిపాటిగ జెప్పుచోట । పలికిన రీతుల్
పరికించి కరుణసేయుడు
సరసగుణోదారు లయిన । సత్కవులెల్లన్. 3

శుభలక్షణముల నామములను అవియుండుస్థానములను బాగుగా పరిశీలించి ఒప్పులు పరిగ్రహించి తప్పులు మన్నింపుడు. ఈపద్యము గ్రంథారంభములోనిదై యుండవచ్చును.

క. ప్రకటంబుగ నావృత్తము
ముకుళము వత్సావలీఢ మూర్మ్మయు పాదు
ర్ధకమును శుక్తిశతపదియు
నగసుళ్లీ క్రియ నెనిమిది యేతద్రూపంబుల్. 4

ఆవృత్తము- ముకుళము- వత్సము - అవలీఢము మూర్మ్మము పాదుకార్ధము- శుక్తి, శతపదియును ఎనిమిదివిధంబులుగ నుండును.

సీ. ఆవర్తమ మరాప గావర్తమున కైన
పాదుక పాదందు పాయగొమ్మ
ముకులంబు మల్లికా ముకులంబు సైదోడు
శతపాది జర్రికి సరిగడంబు
చిప్పకు శుక్తినె చ్చెలి పాదుకార్ధంబు
తునిసిన భాగంబు తోడుదోడు
మూడ నాకువునకు దొనయు వల్మీకంబు
మూకకుమంచున మూపామరయు
నిట్టిసుళ్ళ ప్రమాణంబు లేర్పరింతు
పూర్వశాస్త్ర క్రమంబున బొల్పు మిగుల
అహితహృద్భల్లరాయ సాహత్తిమల్ల
మహిత విభవేంద్ర కంపకు మారచెంద్ర. 5

ఆవర్తమనుసుడి గంగలోనిసుడి, ముకుళము మల్లెమొగ్గ శతపాది- జెర్రిశుక్తి- ముత్యపుచిప్ప, పాదుకార్ధ- విరిగినపాదంబు, వల్మీకము- పుట్టమూక- మంబునమూపావలెయుండును.

వ.........................తత్ప్రమాణంబులు సుళ్ళయొక్క పరిమా
ణంబుల జెప్పుచున్నాడు.

సీ. అంగుళత్రియమున ॥ నవలీఫకము నిల్చు
రెండంగుళంబుల ॥ నుండుశక్తి
చతురంగుళంబుల ॥ శతపాది పరిపాటి
పాటించు నంతన ॥ పాదుకయును
ముకుళంబు నుడియును ॥ మోబునంగుళ చతు
ర్భాగంబునందు త్రి ॥ భాగమునను
పాదుకార్ధము హీన ॥ పాదాంగుళంబున
మూకమష్టాంగుళ ॥ మునదనర్చు
నిట్లు చెప్పిన వాటిని ॥ నెల్ల సుళ్లు
నిలిచెనేనియు దమతమ ॥ ఫలము నిచ్చు
నట్లు కాకుండ నందల్ప ॥ మధికమైన
చండభుజబల మీానర ॥ గండకంఠ. 7

వ. ఇట్లు వివరించిన యెనిమిది దెరంగుల సుళ్ళలోపల శుభాశుభావ
ర్తంబులు పరికించు నెడ నావర్తంబులు ముకుళంబులు శుక్తులు శు
భంబులు ప్రధానంబులై యుండు తదావర్తంబులు నామాంబులకు
గొన్ని శుభంబులు గొన్ని యశుభంబులు నన రెండు దెరంగులై
యుండు నవిధృవావర్తంబులు పదియును పదినెలం భాయకుండు
నాగంతుకంబులయిన శుభాశుభవర్తంబులు నూటపదమూటిలోన
ముప్పదియేడు శుభంబులును డెబ్బది యాఱు యశుభంబులును
ననబరగుచుండు తత్ఫలంబులు తన్నివాసంబులు ధృవంబుల కధిదేవ
తలచు గ్రమంబున వివరించెదను. 8

పైనవివరింపబడిన యెనిమిది విధంబులైన సుళ్లలోనుశుభా
శుభములను గనుగొనునప్పుడు ఆవర్తము- ముకుళము శుక్తిశుభ

ప్రదాయకములై యుండును. ఆవర్తములలో శుభాశుభము లఁ గలిగి రెండు తెరంగులైన యావర్తంబులవ్వియను.

క. ఊరమున శిరమున రంధ్రో
పరంధ్రముల రెండు ॥ ప్రస్థానములో
నుత్తరమున నొకటొకటిగ
వరవాజుల పయిని దశ ॥ పదిధృవులయ్యెన్. 9

గుర్రమునకు 10 ధృవులుండవలసినస్థానములు. చూడు- ప్రథమాశ్వాసమున 11 వ పద్యము, మరల నిచ్చట నేల చెప్పబడియెనో తెలియదు.

గుర్రముయొక్క- తొలంకులందును, శిరముమీఁదను నుదుట ను- వక్షమునందును.

అధిదేవతలు.

మ. పరగంవాజి తొలుంకులం శిరముపై ॥ ఫాలప్రదేశంబునన్
వరుసన్ వక్షముపై జనించిన సుడుల్ ॥ వర్ణ్యంబులో నుల్లరున్
నరనారాయణ యక్షరాక్షసధృవుల్ ॥ నక్షత్రనాథాప్యులు
స్మరతాప్తుండును మందగంధ వాహుండున్ ॥ నాసత్యులుం దేవతల్. 10

గీ. మొండిమస్తక హీనమై ॥ యుండు వాజి
జతలకు జెడ్డయది కడు ॥ ముట్టదగదు
మున్నుతానున్న నెలవున ॥ నున్నహరుల
మన్నిగొనికాని నిలువనీ ॥ దెన్నిగతుల. 11

చిన్నతల గలిగియుండి- సుళ్ళులేక మొండిదైనట్టి హయమును ముట్టుటకైనను తగదు. అది శాలలోనున్న యితరగుర్రములకు గూడ హానిచేయును.

క. నెలవులముప్పదియునుగల
తురగంబునుబ్రతుకు పెద్ద ॥ కాలముశుభమై

నిలువనుఱెడవే శుభములు
వెలయక యనిగొన్న ధృవులు । వెలిత్రెయున్నన్. 12

ముప్పదియేన్లకు తక్కువదైయున్న గుర్రము ఎక్కువకాలము బ్రతుకనోపదు.

క. నెలవ్రులు విడిచి వదనులో
పలనొక్కటి విడువబడిన । పరిపాటి మెయిన్
నిలువక్క తక్కిన ధృవములు
గలతురగము బ్రతుకువాడు । గట్టగననగున్. 13

ధృవు లుండవలసిన స్థలములలో నున్నయెడల నాగుర్రమును బ్రతుకదలచువాడు కట్టదగదు.

క. హీనావర్తంబులు గల
క్షీణతముగా జేయుకొలది । నెక్కువదైనం
మానక చెప్పగ నోపగును
గాసం ధృవుకొలది నిలుపగావలె హరికిన్. 14

ఆవర్తంబులను సుళ్ళు లేని తురగము ఫలమిచ్చుజాలదు. ఎక్కువదైన నావర్తంబులు గల తురగముకూడ తీరనివ్యథనొసగును. గాన కొలదిగా ధృవులుగలిగి హరిని నిలుపవలయును.

క. నడుము దెగి రెండు దెగవై
పొడమిన ధృవుగలుగు వాజి । బోదోలకనే
జడుము తెగి చెక్కు నాతని
ఒడలు నదల పొత్తకూడి । యుండదు తడవై. 15

నడినడుమున తెగి రెండు చేయుబడిన తురగమును సాహసించి యెక్కువాడు చిరకాలము జీవింపడు.

క. నెలవుల నిలుపకదాపలి
వలపలిదెసకు దొలగియున్న । వలపలిసుడి దా

వలిదెసకుజనిన హారిఘూ
స్థలినిజభూవిభుని రాజ్యవిత్త । చలనము సేయున్. 16

కుడివైపున నుండవలసిన సుడి యెడమవైపునను ఎడమవైపున నుండవలసిన సుడి కుడివైపునను యున్న తురంగము యజమానుని ధనహీనుని జేయును.

శుభావర్తంబులు.

క. నెలవులనుదట బాహులతో
కలనొస కంఠతలల । కేశాంతములన్
గూబలపై సరసత
గల సుళ్ళుశుభములిచ్చు । కంపనృపాలా. 17

శుభావర్తలక్షణంబుల దెల్పుచున్నాడు.

నెలవులందును నుదుటలందును బాహువులందును నొసట లందును కంఠతలమందును కేశాంతమందును చెవుగూబలయందును సుళ్లుగల తురగము శుభములనొసగును.

సీ. శలవుల కేశాంత । ముల రెండురెండట్లు
కొలకుల పదల పీనులమొదళ్ళ
మూడునాలుగురెండు । మూడుతై నెలవుల
నాల్గింటసుళ్లున్న । గల్గునొసల
అదిమూడువాల్గునె । పదమూడుచోట్లను
పండ్రెండు సుళ్ళలో । భాగములను
కరయుగంబున రెండు । గడలనివాడ
వస్తువములమూడు । వరుసనిట్లు
నెలవు లిరువదిన్ని । బెటవారనిలిచిన
సుళ్లుముప్పదియేడు । శుభతరములు

తత్ఫలంబులెల్ల । తర్వాత వివరింతు
కంపరాజ భూమి । లింపరాజ. 18

సెలవులయందును కేశాంతములయందును వీచులయొక్క మొదళ్ళను.

క. చక్కగ సెలవులరెంటన్
జక్కనిరోమజములున్న । సైంధవరత్నం
బెక్కిన రౌతుకులంబున
నెక్కుడుమునిచ్చుచుండు । నిష్టార్థంబుల్. 19

సెలవులయందు రెండురోమజములు (సుళ్లు) గలిగినటువంటి తురంగమును ఎక్కినరౌతునకు సర్వకాల సర్వావస్థలయందును యిష్టార్థముల నిచ్చుచుండును.

క. సుక్తులు కేశాంతములను
వ్యక్తములై రెండుగల్గు । వాహము నెక్కన్
యుక్తిగలవాడు విజయా
సక్తుండౌ పుత్రపౌత్ర । సంపదగలుగున్. 20

కేశాంతములందు సుళ్లుగలిగిన గుర్రము నెక్కినవాడు విజయుండై పుత్రపౌత్ర సంపదలతో తులతూగుచుండెను.

గీ. హాయము రంధ్రోపరంధ్ర పర్యంతభూమి
గానవచ్చిన సుళ్లమే । ఖలములంచు
అట్టిమేఖలి నెక్కిన । యధిపుడెపుడు
మణివిభూషణ సౌభాగ్య । మహిమదనరు. 21

క. విలుతురు తురంగవేదులు
వెలయగ జెవిగూబలందు । వృషభావర్తాం
బులుగల్గుతురగ రత్నము
విలసన్మణి కుండలాది । విభవములిచ్చున్. 22

చెవి గూబలక్రిందనున్న సుడికి వృషభావర్తం బనఁబడును. వృషభావర్తంబుగల తురంగమును హయలక్షణ శాస్త్రసంపన్నులు అధిక విభవంబుల నిచ్చునని త్వరితముగ తెలుపుదురు. (కొందరు).

సీ. నలుమూలలసుడులై నాలుగురోమసుడుల
జాతురంతికమను సంజ్ఞఁ బరఁగి
ముమ్మూలలందుండు మూఁడురోమజములు
త్రేతాగ్ని నాఁగ వి ఖ్యాతిఁ బరఁగి
మొగిదంతిదైయుండు మూఁడు రోమజములు
నిశ్రేణికాఖ్యమై నివ్వటిల్లు
సంగడిదై రోమ జములు రెండుండిన
యమళమనాఖ్యయం బుమించి
హయముఖాలంబుమీఁదని యాకృతులను
దానకంబుల నాల్గింట దవరిమించి
సుళ్లు పండ్రెండు ఫలమును సొరిది వినుము
రాజదేవేంద్రయోభళ రాజకంప. 23

నాలుగుమూలలను నాలుగు సుళ్ళుండిన రొమ్ముల స్థానిని జాతురంతికమందురు. త్రికోణాకారముగ మూడుమూలల సుళ్లుండిన త్రేతాగ్నియందురు. దొంతిని విధంబున మూడుసుళ్లుండిన నిశ్రేణిక యనంబరగును. రెండుసుళ్లు సమీపంబుననుండ యమళమందురు. ఈసుళ్ళన్నియు నొసటనుండవలయును వీనిఫలములఁ జెప్పుచున్నాను

కం. నెన్నొసలజాతురంతిక
మున్నతురంగంబునుతము హర్షోత్సవకరమై
సన్నుత ధరణీ రాజ్యస
మున్నత సౌఖ్యంబు లిచ్చు నోభళకంపా !

నెన్నొసలుమీద చాతురంతికమను సుడియున్న తురగమును సామ్రాజ్యావకరమైన ధరణీరాజ్యసుఖంబుల నిచ్చునని విలుతురు.

క. నిశ్రేణిక ఫాలంబున
విశ్రుతముగ ఘోటకంబు । విశ్వములోనన్
ఆశ్రిఖిలసత్పురరంభో
గశ్రీయువిభవమిచ్చు । గంపమహీశా. 25

నిశ్రేణికయను నామధేయముగలసుళ్ళు ఫాలభాగముపైనేయశ్వమునకుండునో అది విభవైశ్వర్యముల నొసగును

మ. కదిలంబారగ సుళ్ళువాలుగ నురోభాగంబున౯ మస్కాలం
గదియంగాదగు రోచమానము సుమీ । త్ర్యస్థానమందుండెనా
నది శ్రీవసుకి నామధేయమగు నా । యశ్వంబుచేకూర్చు న
న్నదలక్ష్మీశ్రయభోగభాగ్యవిలస । ద్వాన్యప్రతాపోన్నతుల్. 26

ఉ. వాల్గురోమజాలముల । వాలుగమూలల వేరసంబుపై
చాలిచియున్న తేజిపరిమ । దంబున నెక్కెడి మానవేశ్వరుం
డాలయమందు శత్రునిచయంబునణంచి తదీయ ల
క్ష్మీలలనా విశేషసుడి । కేలిగను౯ మహాకంపభూవరా. 27

గీ. పోలినురముమీద । సుక్తులుమూడుండు
సైంధవంబు సర్వ । సౌఖ్యదంబు
దానినెక్కి శత్రు । సేనల జెండాడి
విభుడు మగుడిదివ్య । విభవుడగును. 28

ఉరముమీదను మూడుసుళ్లుగల తురగముసర్వసౌఖ్యములను నిచ్చును. అట్టితురగము నెక్కినవాడు శత్రుసేనల చెండాడి అధిక విభవముకలవాడగును.

క. అంగద నామముగల్గుచు
రంగము బాహువుల సుళ్లు । ప్రఖ్యాతముగా

రంగ నవరత్నవిభవా
సంగతమొగి నిల్చుసర్వ ॥ సంపదలొనగున్. 29

అంగదనామము గలిగినటువంటి తురంగమునకు బాహువు లందు సుళ్లున్నయెడల నానావిధరత్న భూషణములను సర్వసంపద లొసగును.

క. దేవమణి దేవమణియును
మానవుని గళంబుజేరి ॥ మహినుండ్నుట న
ద్దేవమణి గల్గుతురగము
దేవేంద్ర శ్రీయొసంగు ॥ కృతిగరిం నృపా.

సీ. ప్రాసాద తోరణ ॥ వరతిరింశ............
సరసిజ వేదికా ॥ స్వస్తికములు
త్రిశాగ్నియమళని ॥ శ్రేణికా శ్రీవృక్ష
చాతురంతికగదా ॥ చక్రములును
కలశాంగలశుక్తి ॥ ఖడ్గారఖండేందు
వజ్రయూపాంకుశ ॥ కల్పకములు
అశ్వత్థవర్ణ స్వారోష్ణిష పదాంబుజ
పాంచజన్యంబుల ॥ పగిదినుండు
ధృవులురముపైనుండె నొసలిపై ॥ నొండెగల్గు
తురగరత్నంబునెక్కిన ॥ నరవరేణ్యు
డరులనిర్జించి తద్రాజ్య ॥ మనుభవించు
రాజకులదీప యాభళ ॥ రాజకంప.

సీ. కటికంఠ నాసికా ॥ పుటగండకరమూల
జానుమాన్యాహాను ॥ స్కంధములను
ఆలీఢ సృక్కిండపాలాశ్రు తాండవ
కుక్షివాలస్థూల ॥ క్రోడములను

భూరిమధ్య కర్ణాగ్రి ॥ ములరెండు శ్రేంగుగా
కోరిద ఘోణాసన ॥ పోరిధములను
కాకసగణ్ణనాభి ॥ కకుదు త్తరోష్టపు
హ్రాతనాభి గాదంబు ॥ లొకటొకటి
కుష్టికముల గళల ॥ గూర్చుల జంఘుల
నాభిం కాళ్ళుసుళ్ళు..............సుళ్ళు
మొగిపిపానమెగువ ॥ మూగి దెబ్బదియూరు
గాని హయమునకు ॥ మేనకంప. 32

క. చిత్తము సుడియుడ రాచును
విత్తులసుడి పుత్రిహారము ॥ వీపునసుడిదా
హ్రుత్తమునకు సరిహారికిని
కుత్తుకసుడియున్న హయము ॥ గొనరాచార్యుల్. 33

బీజములపై సుడియున్న తురగమును ఎక్కినరాతునకు పుత్రి నాశనమగును. కుత్తుకమీద సుడియున్నను ఆతురగము గొనుటకు తురంగశాస్త్రజ్ఞులు సమ్మతింపరు.

చ. కటమున శంఖదేశముల ॥ కన్నులకొలుకుల పోధగండహ్రా
త్పుటములకక్షమూలముల ॥ పుచ్ఛగుదంబుల క్రిందటన్ కకు
త్తటములకోక నాసనపదంబుల జంఘులజానుసంధులన్
బటనగుసుళ్లు వింశతియు ॥ పైనసుయూరుమహాగ్రిదోషకుల్.

35. గ్రంథపాఠమువలన యీపద్యము నశించినది. అక్షరములు స్ఫుటముగ కాన్పించుటలేదు. అచ్చుపుస్తకమందున్న పద్యమున తప్పులు మెండుగ గానంబడియెను. అందుచే విడువబడెను.

ఉ. కాకసమందు రోమజము ॥ గల్గినవాజియు రాతువాజిగా
నూకికళేబరంబు మరి ॥ నూల్కొనియుండగ జేరియుగ్రిపుం

గాతుల గొర్ద్రం గరచి । కండలు గుంజాలు వీకిబికిపే
రాకలికోదరంబులు పభయము । బాదవసుద్రిక ల్లల్లసిండగన్. 36

చ. హారికకుదంబుపైసుడి మహాదురితంబుగ సర్వశాస్త్ర సం
హారమెఱుఁగు పట్టిసుడి । యశ్వముగట్టిన నింటఁబుట్టినన్
సురంతె విప్రులఖ్యాలకు । జూడక ముట్టక యివ్వనొప్పు తే
కరికప్రదేశముల సుజ్ఞముస । కప్పుడుహారగ త్రోలనొప్పుగన్. 37

గురిగల మూపుర మొండవలసిన స్థలమున సుడియున్న మొదల నపుస్తక మహాదురితములు గలిగించును. కావున అట్టి సుడి గల తురగమును యెడల కంటిదానిని చూడక విప్రులకిచ్చవలెను. శ్రేష్ఠా శత్రుడింపదానికు దోలవలెను.

క. కపోతావర్త తురంగము
కపోతావర్తంబుగల్గు । నధిపతికైనన్
వాహ్యోదయమ్మల వానల
నశుభముగ దట్టవు । నాభశాదిపకంపా. 3

కపోతావర్తమను సుడిగల తురంగము అధిపతికి నష్టము కలిగించును.

కం. ఎదనొప్పు నంపవానల
గదియుచు గురియించుననుచు । ఘను లెవ్వరుం
గదిసి కనువిచ్చిచూడరు
హృదయావర్తంబు వాజి । నెక్కుందగునే.

హృదయావర్తమను సుడిగల తురగము నెక్కినచో శరపరంపరలజిక్కి ఓటమిజెందుదుమని జనులెవ్వరద్దానిని జూడరు.

ఉ. జానువునందు సుళ్లుగల । సైంధవముక్ భాదినెక్కువాడు శో
కానల దగ్ధదేహుఁడగు । కాంక్షణచే యుదిశాలనుండినన్

మానకచోరవైరినృప । మార్గణరోగవిషాగ్నిలందా
ధీనునిజేసి రాజ్యసుఖ । హీనునిజేయుట తథ్యమేరికిన్. 40

మోకాళ్లను సుళ్ళుగల తురగము నెక్కినవాడు శోకదవానలమందు జిక్కియుండును. అట్టిగుర్రము ఎవనిశాలయందుండునో యాతడు దొంగలచేతను శత్రురాజులచేతను రోగాదులచేతను పీడింపబడి రాజ్యసుఖదూరుడగును.

క. వెన్నున సుడిగలతురగము
కన్నంతనె విడకయెక్క । నడగుట యెల్లన్
మున్నుగాని బ్రహ్మరాక్షసు
డున్న మహీజంబు నెక్క । నుబ్బుటతలఁపన్. 41

వెన్నుపై సుడిగల తురగమును చూచినంతనే విడిచిపెట్టక ఎక్కుటచూడగా బ్రహ్మరాక్షసుడు నివసించియున్న మహీజమును ఎక్కుటవంటిది.

చ. హరికకుదప్రదేశమున । నశ్వముఱొమ్మున వాజివెన్నునన్
తురగముజానుదేశముల । దోచినసుళ్లు మహాగ్రదోషవి
స్ఫురణనుదాని........జూచి జలంబుల గ్రుంకి [illegible] భూ
సురులకు దానమిచ్చుపరి । శుద్ధుడుగావలె [illegible] భూవరా. 42

క. బటువై యావర్తంబులు
కటములరెండెడలగల్గు । గంధర్వము
త్కట దోషకారియది దా
కటకటమా [illegible]నిజముని । కడకనుపుజుమీ. 43

గండభాగములందు రెండుప్రదేశముల సుడులుగల తురగములు ఎక్కువయైన దోషము [illegible] లిగించవనియు శీఘ్రకాలంబున రాజును యామ్యదిశానాథునిపురమున కంపును.

క. శంఖావర్తతురంగము
సంఖ్యాతబలంబుగల్గు । జనపతిసేనన్
పుంఖాన పుంఖశరముల
పేంఖితుగాఁజేసియతని । పెంపణఁగించున్. 43

శంఖావర్తనమను సుడిగల తురగము నెక్కిన రౌతుయొక్క చతురంగసేనలను చంపి అతనియొక్క పెంపు సంపదల నశింపఁ జేయును.

క. శోకావర్తతురంగము
భీకరహయకరిపదాతి । బృందము నైనన్
జీకాకు సేయుగాన
నైకొనరత్తేజిరాయ । గండరగాలి. 44

శోకావర్తనమను సుడిగల తురంగము గలిగియున్న సేన పరరాజులచే చీకాకు పొందింపబడునని రాజులు అట్టిహయంబును గొనరు.

క. పండితులు ఘోటకంబుల
గండములనైనసుళ్ళు । కర్తలకు మహా
గండము లనిహయవేదులు
పండితసమ్మోదముజూపి । పల్కిరిమొదలన్. 45

గుర్రములకు గండభాగములందు సుళ్ళుండిన యెడల యజమానునకు గండమగునని హయవేదులు జెప్పిరి.

క. దండము సుడి గల తురగము
భండనమున నమ్మినోడఁ । బలుదెసననుపున్
చండమరీచీవలన
మ్మండలమధ్యప్రదేశ । మార్గముదూరన్. 46

క. క్రోడావర్తతురంగము
వేడుకనెక్కంగరోరు । వెత్తికి నోర్వన్

మూడుట నెక్కమయనిము
న్నాడిరి హయశాస్త్రవేదు ॥ లౌబలకంహా. 47

క్రోడావర్తతురంగమును ఎక్కదలచువానికి నోరుమూయబ
డుట సంభవించును. అపజయము కలుగును. అని హయవేదులైన
వారలు దెలిపియుండిరి.

గీ. గ్రంథపాతము బాణనామకక్రియల కాహారమైనది స్పష్ట
ముగా గానుపించుటలేదు.

క. నాసాపుటమున ధృవులును
భాసిల్లెడు వాహమెచట ॥ బంధురరోగ
వ్యాసంగునిగా జేయుట
మోసంబది దానినెక్కు ॥ మూఢుడుగలడే. 49

ముక్కురంధ్రములసమీపమున సుళ్లుగల తురగమును ఎక్క
జనదు. ఆతురంగము నెక్కుటవలన రౌతునకు రోగప్రాప్తియగును.
ఎంతమూఢుడైనను దానినెక్కబోడు.

క. వ్యాధులచేగడు
బాధించుచు నేత్రకూలు ॥ భవరోగములన్
శోధకులు వినుడుమీరె వి
రోధముగావించుహయము ॥ భూమిద్విషుడున్. 50

నేత్రకూటములందు రోమములుగలిగిన తురంగము యజమా
నుని మనోరోగములచే పీడింపబడునట్లు జేయునని యెఱుంగవలయును.

క. ఘోటంబుల సుళ్ళుండిన
ఘోటంబుల పతులమీరి ॥ కులమునణంచున్
పాటించుచుండి నడచును
పాటించిరి శాస్త్రవిధులు ॥ బర్బరజాహా. 51

సులభగ్రాహ్యము.

క. ముకుదూలంబున నడుమున
బ్రకటితముగ రోమజంబు ♦ పాలిట్టిన ఘో
టకము విభుమృత్యుదూతని
సకలతురంగజ్ఞులెల్ల ♦ చదివిరి మొదలన్. 52

ముక్కుదూలముయొక్క మధ్యను సుడియున్న తురంగము మృత్యుదేవతయొక్క దూతయని దలచి హయలక్షణవేత్తలు చెప్పుదురు.

క. ఘనమగు దారిద్ర్యంబున
మునఁగగ నెదగోరునట్టి ♦ మూఢుఁడు గొనుచో
హనుజములు గొనుచువాహము
ననుపమమగు నారాయమీవ ♦ లాంఛితకంపా. 53

దవడలయందు రోమములుగల తురగమును దారిద్ర్యముఁగోరు కొనువాడు తక్క నితరుడెవ్వడును గొనడు. మిక్కిలి దారిద్ర్యమును గూర్చును.

క. తురగంబు మీఁది పెదవిన్
నిరతముగా రోమజంబు ♦ నిజముగుతల్లిన్
సురరాజు జూడననుపును
చిరకాలంబుండనీదు ♦ సిద్ధంబధిపా. 54

తురగముయొక్క మీఁదిపెదవిపై సుడియున్నయెడల రౌతుయొక్క తల్లిని స్వర్గమునకంపును.

క. పాలియించు వాజిప్రోథ
స్థలికిందటి మీఁదురోమ ♦ జంబులలోఁదా
వలిసుడి పతిజనకునివల
పలిపతియున్నగనుమధ్య ♦ భాగముపతియున్. 55

గురత్రిముయొక్క ముక్కుక్రిందను మూడుసుళ్లుండినయెడల-దా పలిసుడి రౌతుయొక్క జనకుని. వెలుపలిసుడి రౌతుయొక్క సోదరుని- మధ్యసుడి రౌతును సంహరించును.

క. పెదవులసుళ్ళు హయంబే
విధమున నిజభర్తసౌఖ్య । విభవము లెల్లన్
విధుబింబము నలరాహువు
విధమున్నది మ్రింగుదనరు । వ్రిగ్గెనయెడన్. 56

రెండుపెదవులందును సుళ్ళుండరాదు. ఉన్నయెడల రౌతుయొక్కసిరిసంపదలను- చంద్రునిరాహువుకబలించురీతిని కబళించును.

క. కందము సుడిగలతురగము
నిందింతురుతురగశాస్త్ర । నిపుణులు దానిన్
డెందమున భీతిగల్గిన
మందరమను వారు నాజి । మొనసెక్కుదురే. 57

మూపున సుడిగలతురగమును హయలక్షణవిదులైనవారలు గొనవిచ్చగింపరు.

క. భావకులు వినుడుతురగము
గ్రీవావర్తంబు మిగుల । గీడై భువిలో
నేవిధమున వారోహకు
జీవంబున తిరుగనీదు । సిద్ధంబుహరీ. 58

గ్రీవావర్తమను సుడిగలతురగము రౌతునకు హానిసేయుచు- పెక్కుదినములాతని భూమిలో నిలువనీయదు.

క. మన్యావర్త తురగము
విన్యాసము భర్తవంశ । విభుప్రాణముపై
అన్యాయము తలచుటగుణ
ధన్యాత్ములు బానినెక్క । దగగొనరెందున్. 59

మన్యావర్తమను సుడిగలతురంగము యజమానుని ప్రాణముల చేయుదలచునని తలచి ప్రాజ్ఞులైనవారలద్దాని నధిష్ఠింపనొల్లరు.

క. మునుచెంపల రోమజములు
గనుపట్టు హయంబు నెక్కి గదుగుటయునిలో
తనభటు చానుతధ్యము
నెనుబోతును ప్రియముతోడ నెక్కుటకృష్ణా. 60

ముందరిచెంపలపై సుళ్ళుగలతురగమును యెక్కుట యుద్ధభూమికి భటసైన్య పరివృతుండై ఎనుబోతులనెక్కిపోవుట వంటిది. అశుభకరము.

క. తక్కగ శత్రుక్షోభము
మిక్కిలిగాజేయుచుండు మేదినిమీదన్
నిక్కంబై వాహనముల
ప్రిక్కలరెండేసిసుళ్ళు బర్బరబాహా. 61

గుర్రముయొక్క రెండుప్రక్కలయందును రెండేసి సుళ్ళుండినహయము తన యజమానునియొక్క శత్రువులు మిక్కిలిగా దుఃఖించునట్లు చేయును.

క. పట్టెడసుడిగలతురగము
నెట్టణరణవీధిలోన నిశితాస్త్రములన్
పట్టించు రౌతునప్పుడె
జుట్టించును నిర్జరీకుచంబుల కెలవిన్. 62

పట్టెడపెట్టుచోట సుడిగలతురగము యజమానుని రణరంగమందు పట్టించి శత్రువుల కప్పగించును.

క. తక్కెడిరోమంబులపై
జిక్కెనెడబాయనీక చెలువంబొందం

నోక్కించు కర్తసంతతి
వ్రక్కటసుడిగల్గువాజి । పోకంబగునే. 63

సులభసాధ్యము.

క. గుదనాభింకటిశిలల
ముదరంబుల సుళ్లుచేత । నొనరినవాజిన్
మదహుణాగగడముకర్తల
ముదురామయము వేదనలకు । నొప్పునజేయున్. 64

సులభసాధ్యము.

క. పెందొడలసుళ్ల వాహము
సందేహములేక భువిని । సమరావనిలో
జిందంబూడిన విధమున
బృందారక నుతులమీాద । పెలుచందొ్రచున్. 65

పైదొడలయందు సుడిగల తురంగము యజమానుని రణరంగమున చంపును.

క. బీజంబుల సుళ్లుండిన
వాజుల గొననొల్లరెట్టి । వారునుభువిన
త్తేజులు పుత్రశోక
భ్రాజిష్ణుల జేయుగాన । పరిహారంబుల్. 66

బీజములపై సుళ్లుగలిగిన తురంగములను యెవ్వరును గొన సాహసింపరు. ఆగుర్రములు యజమానులకు పుత్రశోకము తప్పక కలిగించును. గావున వర్జనీయములు.

క. క్లేశయుబొందగ జేసెవి
నాశముగావించునసుచు । నాగరికుం
ద్దేశంబుగలదుగావున
గోశావర్తంబువాజి । గొనరాదెందున్. 67

గోళావర్తమను సుడిగల తురంగము పలువిధములైన క్లేశముల నొందించి యజమానునకు నాశనముగావించునని పెద్దల పల్కులు కలదు గావున యట్టితురంగములను గొనరాదు

క. నందనులం దానుపరమా
నందంబున నుండదలచు । నరనాథుడు దా
ముందును వెనుకల
నందిరువుల సుళ్లున్నహాయుల । నవనింగొనునే. ౬౮

సులభసాధ్యము.

క. తక్కక మోకాళ్ళునిరు
పక్కలసుళ్ళున్నవాజి
దెక్కవిజయముగలదై యనుపుని
విక్రమపడి ఘోన్నమెల్ల నిరుపమకీర్తి. ౬౯

పద్యమునందు లక్షణము తప్పుగానున్నది. అర్థము స్ఫురింప లేదు.

క. నాసములసుళ్లుహారులం
దోషంబులు పుట్టుననుచు । తొల్లిటిపెద్దల్
వ్రాసిరి గావున దానిని
దోసంబెంచగనెక్కరాదు । రతిరాజనిభా. 70

ముక్కుమీదను సుళ్లుగల హాయమువలన దోషములధికముగా జన్మించుననుచు పెద్దలు వచించియుండిరి కావున దానినెక్కవలదు.

క. చెనటి గళావర్తపుహారి
గొనివెరువక యింటగట్టుకొని । యుండెడియా
తనియింట మృత్యుదేవత
యనయము కాపురమునిలుచు । నదిసంశయమే. 71

గళావర్తముగల తురంగరత్నమును భీతిలేక యెవడు తనయింటఁ బంచుకొనునో వానియింట మృత్యుదేవత నిలుచుననుట కేమాత్రమును సందియము లేదు.

గీ. కర్ణహీనుఁ జేయుఁ గాదేని రవుతును
కర్ణరోగ బాధఁ గలితుఁ జేయు
కర్ణసుళ్ళ వాజి గట్టిన యశ్వాధు
నెక్కువేలవగల నొక్కనేల. 72

చెవులయందు సుడిగల తురంగము తన్నధిరోహించువానిని కర్ణరోగముచే పీడింపఁబడువానిగా నొనర్చును. లేకున్న చెవులులేని వానిగా జేయును (చెముడువచ్చును.)

గీ. కుష్ఠికముల జంఘలగల్గు కూర్చజంఘ
..... సుళ్ళుగల్గు వాజి జాపి
యెక్కుబోవువాడు జముని పొడగాన
బోవువాడనిరి శాస్త్ర విదులైనఘనులు. 73

గ్రంథపాఠమున నర్థమున్ఫురింపదు.

క. తనపతియును దాను నిక్కము
ననిలోపల నణగు నని వహావర్తిహయం
బును దూషించిరి త్రికతల
మన సుడిగలవాజి చందమున కంపనృపా. 74

వహావర్తియను సుడిగల తురంగము తన పతితోఁగూడ యుద్ధభూములందు గూలుదురని పెద్దలు రచించిరి. త్రికతలమునసుడియున్న వాజిగూడ నట్టియవస్థనే పొందును. త్రికతలము- పృష్టభాగము.

ఇవి క్షేత్రికాలఫలములు.

క. మేలుదెసగీ డిసుళ్లును
మేలు ధృవుల్ గీసుచోటు మేల్కొలియున్నన్

మేలుం గీడను జాయా
సాళువ బిరుదాంక కంప ॥ జగతీనాథా.

క. పలదెసగెడు పలపైదా
పలిదెసగోడిగలమేన ॥ పరిభవించునను
శ్శైలమిఁక గీడొనరింపవు
కలియుగ కర్ణావతంస ॥ గంపకుమారా.

చ. అరయుపరిదేశమధ్యమున ॥ యుండుదొలంగక నిల్చియున్న రో
మరుహాఫలంబునల్పమగు ॥ మధ్యమమైన ఫలంబుచూపునా
యిరుగడలంజనించు సుడి ॥ హీన ఫలంబుదగ్రరోమజం
బరుదుగ తత్ఫలంపు క్రమ ॥ మాలిగ రోమజు యెన్నిజూడగన్.

గీ. లక్షణములను లక్షణ ॥ వర్తనములు
చూచుచోటను మేలైన ॥ సుస్లమిగుల
సదృశ్యమై నయశ్వంబుగా ॥ జనును గానగ
కాకయున్నను దప్పదు ॥ గంపభూప.

క. మారసిదశక్షేత్రంబుల
పరిపాటియెరింగి హరులు ॥ పయిదోచినరో
మరుహాఫలములు దాకెటి
పరిహారణముజెప్పవలయు ॥ భావజ్ఞుండే.

క. లుఢితమదలోభిపారగ
పరితగుణాంకిత మహాత్మ ॥ ప్రబంధానన
కఠినప్రహ్లాదయభూరుహ
కుఠారకఠారిరాయ ॥ గుణరత్ననిధీ.

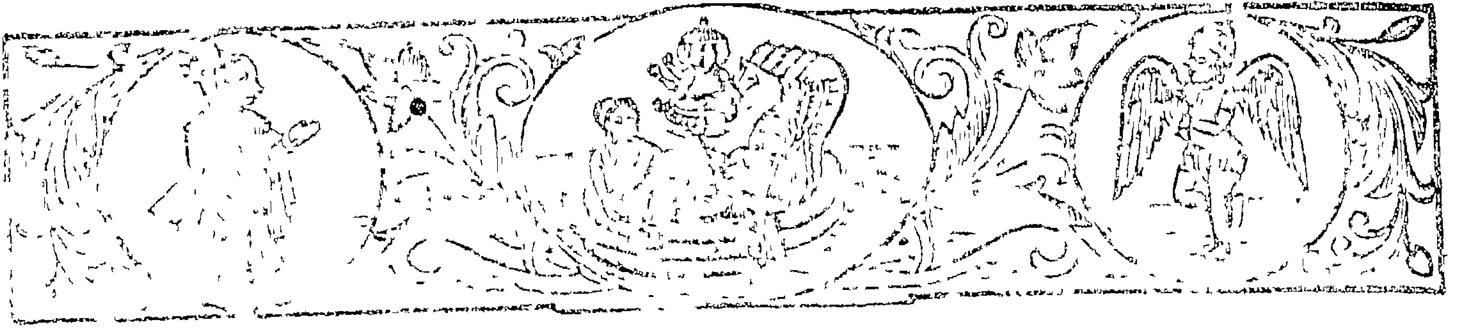
క. ఉత్సవవాకాధీశ్వర
వత్సలశరణాగతామ్మ ॥ తస్తుతపరిచా

కాత్సంయోభితసుఖసం
దీప్తిమతీదాల్లు వాళ ॥ ధీ ప్రిజ్ఞనిధీ. 81

మాలిని. సుఖవిబుధసుధామా॥సోమనిత్య ప్రహేమా
ప్రకటసుభగరత్నా॥పావిత్రరాజీకయత్నా.
ప్రకట సాధుమాజా ॥ ప్రస్ఫురదారికాడా
ప్రకృతివికృతికారీ ॥ పారిజాతానుకారీ. 82

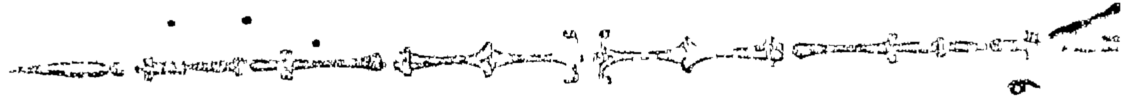
గద్యం......భైరవాచార్య పుత్రి మనుమంచి భట్టుప్రణీతమైన
హయలక్షణవిలాసంబునందలి ఆవర్తలక్షణం
బన్న ద్వితీయాంకురము.

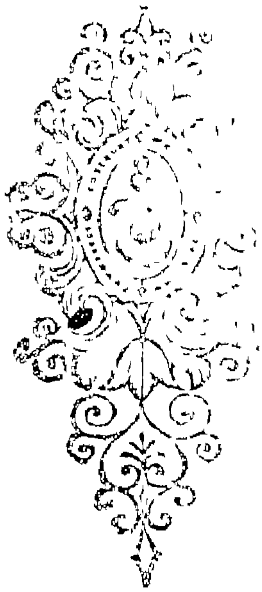
శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము.

తృతీయాంకురము.

క. కరకటాక్షవిజయ
శ్రీకాంతా కృష్ణరాయ సిద్ధకృపాణా
స్వీకృత సత్యాపర
భీకరభటయూథకంప పృథ్వీనాథా.

కృతిపతికి సంబోధనము.

క. వివరించి దశాక్షేత్రము
ల విభాగము లొనరజెప్పె దను నేర్పునన్
చెవిజేర్చి వినుము మనమున
దవిలింపగ విదితము విభా పథములు రెండున్. 2

దశయన నెద్దియో క్షేత్రమన నెద్దియో బాగుగా బోధపడునట్లుగా జెప్పెదను. శ్రద్ధాళుఁడవై యాలింపుమని మనుమంచిభట్టు కృతిపతి నుద్దేశించి చెప్పుచున్నాడు.

సీ. అశ్వంబునకు పరమాయుః ప్రమాణంబు
వదలు ముప్పదిరెండు వత్సరములు
పరమాయువందులో పదియవభాగంబు
తనరారు నొకదశ యనఁగఁబరగు

*మూడేళ్ళు రెణ్ణెళ్ళు । మున్నాళ్లు దినసంబు
లోకదశ కలదియై । యొనరుచుండు
నక్షత్రంగున దశ । లైదైన కాలుపొందు
పన్నియా క్షేత్రముల్ । పదిలమైన
ఘాత్రమహిమంబుతోడ నా । క్షేత్రములను
నలక్షణంబుల । భాగమెరిగి
జెప్పగాదగు తప్పిం । వెప్పగాద
రాజదేవేంద్రమా ఛళ । రాజకంప. 3

ప్రాణులకు ముప్పదిరెండుసంవత్సరములు పరమాయువు. ఈ 32 వత్సరముల ఆయుఃప్రమాణమును 10 భాగములుగా చేసిన యొకొక్క భాగమునకు దశయనిపేరు. దశాపరిమాణము మూడుసం వత్సరముల రెండుమాసముల 12 దినములు.

*మూడుసంవత్సరముల రెండునెలల 12 దినములోకదశ.

వ. అట్టిదశాక్షేత్రభాగం బెట్టిదనిన ప్రథానాధిఫాలాంతంబు క్షేత్రం బై చెల్లు నిగళస్తుత్యాదాద్యుత్తమాంగంబులు రెండవక్షేత్రంబనం బడు, వన్యాగళస్కంధంబులు మూడవక్షేత్రం బనంబడు కడుదం డకాకజతర్వ్యష్టో భాగంబులు చతుర్థక్షేత్రం బై నెగడు బాహు క్రోడంబులు పంచమక్షేత్రం బనంబరగు ఊరుబాహుకన్యాక్రిందఁ రోహిణసూలలు నవమక్షేత్రంబైన త్రిల్లు హృదయము వక్షపార్శ్వ ములు షష్ఠక్షేత్రం బనంబరగు ఊరుఖరాంతంబుగా జంఘదఘ్న ష్టయుంబులు దశమక్షేత్రం బనంబరగు అట్టిక్షేత్రంబులు కడపల యట్లుగాగ గోడిగలమేన నిరీక్షింపునెడ దశమక్షేత్రంబు నాదిగా నాదిక్షేత్రంబ దశమంబుగా నవరోహక్రమంబున నెన్నదగును. క్రమమున దశాక్షేత్రంబుల తెరం గెఱింగించెద.

క. అరుణాంభోరుహ పత్రి
స్ఫురణదురంగంబు జిహ్వ । పొల్పుగ జిహ్వాం
తరమున దాలు స్థానము
సురుచిరముగ జిహ్వ కాద । స్థానము తెలియన్.

క. పరువడి వ్యంజనదంతము
లిరువంగు మరియు నాలు । గెనగగ దంష్ట్రా
క్షురములు నాలుహనుజులు
నిరువదియును నాల్గు । హరికి గంపన్నృపా.

సీ. ... ...

సీ. కనుగొని ప్రోథలోచన యు । గంబుల మధ్యను భూమిఘోణి
మెనుభయపార్శ్వదేశముల । వర్తిలు గర్తియుగంబు దానిపై
యనువగు క్షీరికాయుగళి । మారసిచూడ దురంగజాతికిన్
దనరిన నాసికాహనుప । దంబుల సంధుల గండపాలికన్.

క. పలువరుసకు గప్పినవి
నలకడ నోష్ఠములరెండు । నవిగూడి నం
దులు సృక్వమునగు(రెండు) తే
జులకధరోష్ఠముల క్రింద । చుబికం బధిపా.

గీ. గండఘోణాంతరముముఖ్వ । మండలంబు
అశ్వపాదంబు లరయగ । నశ్వములకు
కన్నులప్పారు దానిపై । కాంతిమీరి
మహితవిభవేంద్ర కంప । మారచంద్ర.

సీ. హరునకు నక్షిప । క్ష్మావృతంబాశుక్ల
మండలం బాశుక్ల । మండలంబు
మధ్యంబునకు గృష్ణ । మండలం బాకృష్ణ
మండలంబులకును । మధ్యదృష్టి

మండలంబాహ్యపృష్ఠి । ముష్కాంబునిర్గంబు

... ...

ఆకసీ నికములు । యూతభాగంబుల
భాగంబులనుగండ । మతిశయిల్లు
నేత్రియుగళిమీఁది । నేత్రికూటంబులు
పానగుదాఁకిమీఁది । భ్రూయుగంబు
భ్రూస్థితాంతమ్ములను । పొలుపొందుఫాలంబు
దాని పైస్తనంబు । ధరణినాథ

గీ. స్తనపదంబుమీఁద । సుదుచిరమగుచుండు
శిరముదానివడల । జెవులుజెవ్రల
వెనుకపదయుగంబు । విలసిల్లుశిరములు
ఖట్టములజ్జనయున । ఘనముగాను. 12

క. యూపైకటంబుచాంతన
మీఁదంబున శంఖయుగము । మీఁకాశినిలుగా
నేపాదు శంఖకటముల
పైవరిఘోటాంబులమరు । బర్బరబాహా. 13

గీ. ఘోటగండస్థలములను । గదిసివెలయు
బాహ్యభాగంబు హనువులై । పరగుచుండు
కంఠహనువులసంధిని । గళము వెలయు. 14

క. గళపక్షంబులనడుమను
పొలుపగుకంఠంబుకంఠ । మూలమునకు వా
జులువారు బాహులుమధ్యను
వలవదు క్రోడంబుక్రింద । బాహువులమరుఁగా. 15

సీ. బాహుల వెలుపల । పదుగుజాంగలములు
జాంగలలముక్రింద । జానులుండు

కిందాముల వెంబపల ॥ క్రిందబొటిక ములు
మానలు జానువ్రుల ॥ సుందరమౌల
జానులకిందట ॥ జాఘుల జంఘుల
వెలుపటివెనుకంటిని ॥ వెలయుగము
జాఘులక్రిందను ॥ ర్చంబులకును మీఁకు
పడిహాస్తమొనరుచ ॥ త్సరినగము
బనరుహార్చంబుతన్మనస్త్ర ॥ ముసగిరాంబు
పాలుచుగీర్చంబుకిందట ॥ చుస్టికంబు
దానికిందటఖురసంధి ॥ దానిక్రింద
శిరముతరువాత నఖశిఖ ॥ నరవరేణ్యా.

క. ఖురతలమునని మ్మ్రదేశ
ఖురమైమండనాకివేయు ॥ నపృక్షరవు
ఖురుఖు వెల్లువలపార్శ్వము
కర మొప్పగకంపభూప ॥ కాంతామదనా.

మ. కరమూలంబులపృష్ఠపార్శ్వములగ ॥ ఘుస్తానముల్ పొల్చెద
త్కరమధ్యంబునగోక్రిడపీఠమునురుగ్ ॥ తత్క్రోడపీనోదరాం
తరమధ్యంబునహృత్తంబువెలయుం ॥ తన్నాభిమధ్యంబునన్
గర మొప్పజఠరంబు పక్కలను జ ॥ క్కన్నాభిమధ్యంబునన్

క. ఉదరంబిరుపక్కియలన్
బదపడుగోష్ఠములుమధ్య ॥ భాగస్థమపై
ఉదరతనాభీమధ్యం
పదమైరోమాని వెలయు ॥ సాళువకంపా.

క. కరమూలంబులవెనుకం
గరమరుమగ పార్శ్వయుగము ॥ గ్రమమున కుక్షి

స్ఫురణను గుహ్యమూలము
తిరముగుచుం గానకుధరంబు తేజులకమరున్. 20

ఉ. తిన్ననికుక్షిమూలమున తేజులరంధ్రయుగంబు క్రిందటన్
బన్ననిరీతినుండును పరంధ్రములందు తురంగజాతికిన్
పన్నగకంఠపార్శ్వముల పైకొనవన్నెలు నిల్వుచుండగా
నున్నతిజాగ్రకీర్తిలక సాళువకంప నృపాలమన్మథా! 21

మ. హరిరత్నంయిసముత్తమాంగభుజము ధ్వస్థానసంప్రాప్తమై
కర మొప్పారును గ్రీవగ్రీవమునకు పై కంఠంబు కంఠంబుపై
సరిగ్రీశాళిశిరంబుసంధి వెనుకన్ జెన్నొందకేశాంతముల్
సరసోదారకుమారకంపనృపతీ చాళుక్యచూడామణీ! 22

క. కేశాంతస్థలములయు
ఖాస్త్రంబగువహపదంబు లావహయుగళీ
దేశము గదియుగశ్వని
దేశముపై గాకసంబు తెలియును హరికిన్. 23

క. పసుపడిగాకసముకుపై
బరగున్ కకుదంబు తన్ని బాధము వైగో
సదినోప్పహంసఫలకలు
అరుదుగహంసముల వెలికి ననువుగనుండున్. 24

చ. హరికకుదప్రదేశమున నంతరమానము మానసస్థలిన్
పరిసరవర్తిపృష్ఠతల బంధురపృష్ఠతలంబు చెంతనుం
బరగుతికస్తలంబు త్రిక పార్శ్వమునం జఘనంబు బొల్పుగా
నరసుతకీర్తిదాభసుగు నాధిపకంపకుమారమన్మథా. 25

క. పదపడి పుచ్ఛచ్ఛన్నము
గుదదేశమునుండు నడుమ గుదమధ్యమునన్

గదిసిన శేఫశివాజికి
పదపడియున్న భయపార్శ్వ । భాసట మ్ముందున్. 26

సీ. పానలంబుకు క్రింద । భాసిల్లురోహిణి
సంధులగుదముపా । ర్శ్వములయందు
సృక్కిండయు గళంబు । చెలువొందునూరువుల్
వానిక్రోసద్దము । వానిమోల
తగమోపామునగండ । పార్శ్వంబులూరువు
ల్వక్రిశుక్తు బనిల్చు । వానిమీద
నెదరివక్రిశుక్తుల । నిజనుధ్యహారికిని
రెండుపాతంబులై । యుండుకోలది
స్థూలమోప్పారు వక్త్రివహా । శుక్తులకును
వానికిందటను దిర । ద్వయము వెలయు
నాదివివినట్లు సుందరి । పాదములకు
రాజమదారినోభళి । రాజకంప. 27

పరివాలలక్షణము.

క. కరమూరకుదములకును
ఖురకుప్పికే జానుదేశ । కూర్పంబులకున్
పరిమితమూరంగుళములు
పరికింపగ గంపభూప । బంధునిధానా. 28

క. కాలవని గళ స్తనుల
పొడవుగా యంగళము । మొగిదంష్ట్రములన్
చెలువుగ జూడగనొప్పారు
తలపంగా నృపసమూహ । ధరణీనాథా. 29

చ. వినవినవైనతాలుదళ । వీధియునాలుగ యున్నయొంచు కున్
బొసగినయంగుళంబులవి । ముప్పదిరెండుగడంగ

లనెనగు...వర్తిపదము । పాటినట్టివై
ఘనలుగరారి సాళువన । మంచితగంప నృపాలభీమణీ. ౩౦

క. పరువడిప్రపిపానపద్రిము
కరుణాంబుధు కతులంబు । కటశంఖములన్
తురగములకు పరిమాణము
లరచునెగ్రిండంగుళంబు । లాహవభీమా. ౩౧

సీ. పటువగులోచనంబులును । పద్మదళంబులు సృక్కునాసికా
పుటములు నశ్వపాతములు । పోిధగుదంబుక కూర్దరంబునన్
చ్చటనగుసంఖ్యయునంబడు । నశ్వజాతికిన్
భటభుజవక్త్రివర్తనము । తంబులుజూడ బదారునై చనున్. ౩౨
గీ. పదహస్తయుగనాభి । పాయూపయోష్ఠంబు
చతురంగుళంబులు । సప్తులకును
వ్యంజనదంతముల్ । నారంగుళోన్నతు
లట్టిహానవ్యంబు । లశ్వములకు
ద్వాదశాంగుళంబులు । దనరారుహృదయంబు
కుక్షిదేశంబిట్లు । ఘోటములకు
పోలంగనిరువది । యారంగుళంబులు
జతుృదేశంబొప్పు । సైంధవముకు
తనరరంధ్రోప్రప రంధ్రిము । లెనిమిదంగు
ళములం పంచాంగుళంబులు । నిలుచునూరు
నేబదంగుళములగుచు । సొబగు మీరు
ఘనతరాధిపచాళుక్య । కంపభూప. ౩౩

ఆ. అణుప్రిమాణంబును । యంగుళిత్రయమును
వనరవల్లైకాడ । హృదయవీధి

అమరంగతద్దేశ । మంగళంబులురెండు
నోష్ఠలో చదములు । యొకరున్ల్లు
అననంబగుముప్ప । దంగుళ(ము)ములుయుండు. 34

పద్యము పూర్తిగా లభింపలేదు

చ. కడగిఖురాగ్రిమూదిగను । కాకసదేశముదాక గొల్వగా
పొడవు శతాంబుళంబునయి । పొల్పుగను త్తరమైన ~~సాక్షిక~~
పదమునజూప మధ్యమగు । వాజికిదొంబదియంగుళంబులై
యడయగ నీచయశ్వమున । కంగుళసంఖ్యయెనంబదైచనన్. 35

చ. మారులపరిపానపాళిమొద । లై తగువర్తికగాక చూడనూ
రువదియంగళంబులగు । నెక్కుడమధ్యమునంతకంటె ని

... ...

విల్లరువదియంగుళంబులగు । నయ్యదిశ్రేష్ఠముకంఠభూవరా. 36

క. పొడవునకు తగిననిడుపును
నిడుపునకుఁ దగినవలము । నేడదిగూడం
గడునొప్పులక్షణంబులు
యడరినయదియశ్వరత్న । మదిగంపనృపా 37

క. వదనంబునకును వర్తిక
సదృశమై యుండవలయు । జఘనంబునకౌ
స్పిదమై వరపురకెనయా
పొదలగవలె మారికికంప । భూపాలమణీ 38

ఇతిఃపరిమాణనిర్ణయః

వ. ఇంక వయోజ్ఞానం బెట్టిదనిన. 39

పరిమాణలక్షణ మెఱింగించిన పిమ్మట వయఃపరిణామములఁ జెప్పెదను.

సీ. జన్మమాసంబున । శనియుగము వడచు
పొడమి రెండవ నెల । పూర్ణమగును
మధ్యమద్వంతయు । గ్రాంబు మూడవ నెల
పొడమి నాల్గవ నెల । పూర్ణమగును
పారిపక్షపుజోడు । పరగ నేనవ నెల
పొడమి నారవ నెల । పూర్ణమగును
తెలుపు వేడ్వవ నెల । పాలుపారుక్రిందట
మొదలనుగానెవి । మిదవ నెలయు
నవదశమాసములును దా । పెదవిక్రింద
మీదిమద్యములు తెలుపు । మీరినయులు
బదునొకండును పండ్రెంట । గోడిగలకు
బారిపక్షము లట్లగు । మారచంద్ర. 40

చ. క్రమమున నొక్కయేడునను । రంగము శాబసమూహకెల్లదం
తములు సమస్తముల్ ధవళ । తామహిమందవరారు చుండగా
నమరుగపాయువర్ణమున । రెండవయేట...న
త్వమలయశోవిభూషిత స । మస్తదిగంతరకంపభూవరా. 41

తురంగశాబకమునకు నొకయేడు నిండునంతకు దంతంబులన్నియును దోచుటయెగాక యవి తెల్లనైయుండు రెండువత్సరముల కయ్యవి కపాపురంగుగలిగియుండును.

క. మూడవేటను నద్దశన । ములు చతుర్థ
హాయనంబున మధ్యదం । తాంకురములు
పంచమాబ్దంబునను బారి । పక్షయుగము
పొరిదిబడి వచ్చుపిల్లల । కరనయధిప. 42

మూడవయేటను దశనంబులును, నాలవవత్సరమధ్యంబున మధ్యదంతములును అయిదవయేట పారిపక్షములును దోచు.

క. పదపడియదశేయుండున
రదనంబులు నాలుగేండ్లు ప్రథమంబదిగా
గదియును వ్యంజనముతో
మ్మిదియును మూడేసియేళ్ళ నిదియొక్కొక్కటై. 44

పండ్లుతోచినవత్సరముగానక మరినాలుగు వత్సరము గడచిన పిమ్మట వ్యంజనములు ప్రారంభమగును. ఒక్కొక వ్యంజనము మూడేండ్లుచొప్పున తొమ్మిది నడచును.

వ. అదియెట్లనిన కృష్ణవ్యంజనంబును మక్షికావ్యంజనంబును శంఖవ్యంజనంబును లూఖలవ్యంజనంబును చలనవ్యంజనంబును పతనవ్యంజనంబును... నవందొమ్మిది తెరంగులైయుండు, తరంగమువయోజ్ఞానకారణంబులై యొప్పుతద్వ్యంజనంబులు వేర వేరవివరించి చెప్పెద.

1 కృష్ణవ్యంజనము 2 మక్షికావ్యంజనము 3 శంఖవ్యంజనము 4 నులూఖలవ్యంజనము 5 చలనవ్యంజనము 6 పతనవ్యంజనము అని తొమ్మిదివ్యంజనములుండును. ఒక్కొకటి మూడేండ్లు నడచును.

నవవ్యంజనంబులును జెప్పి యొక్క వ్యంజనరూపంబును వేరు వేర నిరూపింతునని జెప్పుచున్నాడు.

క. తనభాయుంగృష్ణవ్యం
జన యారవయేట బుట్టు నద్దశనయుగం
బున నేడవమధ్యంబున
మొనయుహరిపోరిపక్ష ముల నెనిమిదియుఁ. 45

కృష్ణవ్యంజన నిరూపణము.

గీ. అశ్వరత్నంబు మునుపళ్ళు హాయమునడిమి
పళ్ళుతురంగముకడ పతి పళ్ళుకడను
క్రమముతో నవమూదివ ర్ణములమూట
హారిణివిలసిల్లు రాయచా హాత్తిమల్ల. 46

హారిణవ్యంజనము.

శా. సర్వాంశాదిమమధ్యదంతములు కాఁ జచ్ఛాయవక్షంబులున్
చందంబొందఁ బయఃపరీరసదృశ । చ్ఛాయాసమోపేతమై
పొందుం బక్వదశవత్సరంబు మొదలై । పోలంగ శుక్లాభిదం
బెందుంబూను సమంబులై వయసతో । నై కాకు సారంగిణీ. 47

శుక్లాభిదవ్యంజనము.

చ. ఆదిమధ్యావసానదం । తాంకురములు
కదలి కాదూరిపమైతగ । కాచ మెరయు
పంచదశ మొదలును షోడ । శాబ్దములను
దశనలాంఛనములుగంప । ధరణినాథ. 48

ఉత్సాహ. మక్షికాభిధాన మరయు । మక్షికానసూనకాం
త్యకుయంబు శంఖసదృశ । మగుచు మెరయుశం
ఖవై లక్షణమున నలూఖలంబు । పరగుబల్లువృత్త
వై లక్షణములు చలనపతన । లక్షణంబులట్లగున్ 49

మక్షికవ్యంజనము- నలూఖలవ్యంజనము.

శా. పుష్పంబై మహాసత్వసంపదగనున్ । బొల్పారి తేజోగుణో
త్కృష్టంబై కడుదూరభారవహమై । దీపించుకృష్ణచ్ఛదా
దష్టాఖ్యంబుల రూపసంపదకడున్ । బొల్పారుచుం గన్ మహో
స్పష్టంబైన తురంగమంబు హారిణాం । స్వారంబుకంవాధిపా. 50

గీ. పాదపాదమూడేళ్ళను నిడు
పాదను నాలవయేట... నెమ్మికటన్
గడునయిద వేటదృఢమగు
గడుకొని వారిబలములను । గంపకుమారా.

వ. వర్ణలక్షణంబుల జెప్పుచున్నాడు.
వివిధవర్ణముల లక్షణముల దెలుపుచున్నాడు.

౫౪. ఈపద్యము నశించినది. రెండుమూడు కూతప్రతులలో లేదు. ఉన్నదానిలో తప్పులు మిక్కుటముగా నుండుటచేతను అక్షరము లధికముగా లోపించుటచేతను విడువబడినది.

క. అచ్చపుదెలుపును నలుపును
బచ్చయుగదువొప్పననుచు । బాధింపంగా
నచ్చపడ వాల్గు దెగ లై
యిచ్చలుమనసుధవర్ణ । మెసగుక్ హారికిక్ 53

చిత్రవర్ణమను వర్ణము.

౫౫. ఈపద్యము నశించినది.

గీ. బ్రహ్మమున యక్షమనవై । శ్రీవణశక్రి
సత్వమువలన శుద్ధ । సత్వములగు
సత్వులకు బరికింపగా । సౌఖ్యదములు
రాజవాహిడములు నాభళి । రాజకంప. 56

క. కామక్రోధంబులచే
పామరములదగులమడక । నూడరిదగను
ద్దామసుఖంబులనుచు నభి
రామంబులు నిజముసత్వ । రాజోత్తంసా. 57

శుద్ధసత్వముల నిరూపించుచున్నాడు.

క. మదమోహద్వేషాశల
మదిలోనూహింపనీక । మహానీయగుణో
న్పదమై రుచిమైయుండెడి
యది దామునిసత్వమైన । హారికంపనృపా. 58

గీ. సంతతమన్మథకేతా
చింతాకృత్తచిత్తవృత్తి । చేవెలయుచున

త్యంతిక ॥ సాదలక్ష్మీ

కాంతగు తనకెప్పుడు సత్వ ॥ గంధర్వములక్. 59

క. నిరుపమతేజో విభవా

దరయగు గుణనొప్పుమీరు గం ॥ ధర్వముదా

పరికిం బదగ ॥ సత్వము

ధరణిపు గేయు బ్రాహ్మ ॥ ధరణివరాహా. 60

గీ. శుద్ధిశౌర్యమెహా ॥ మాయావ్రిసంగమై

శౌర్య సత్వ ॥ ఘోటకంబు

నాట్యపాటలచేత ॥ నద్వారములమెచ్చు

యుక్తమైన ॥ యశ్వమధిప. 61

ఈయాఱును శుద్ధసత్వములు-ఇంక మధ్యముంబుల జెప్పెద. 62

పైన జెప్పిన యాఱును శుద్ధసత్వములు. యింక మధ్యముల
వ్వినుము.

గీ. అసురపైశాచిప్రేతరా ॥ క్షసభుజంగ

పక్షిసత్వములనదగు ॥ భావములను

ప్రబలనివ్వనములవారు ॥ రాజసమున

మధ్యమంబులు ననగ న ॥ న్నుతికినెక్కె. 63

ం. సతతకోపంబును ॥ శౌర్యగుణంబులు

వదలు సత్వంబుదై ॥ తేయవాజి

వశుచిత్వభీతియు ॥ నాహారశక్తియు

చెన్నొందు పైశాచ ॥ సత్వహయము

బహ్వాశయునుదస్వ ॥ భారభావితయును

సత్వహీనయు జిత్వ ॥ సత్వసత్తి

నిద్రాప్రసుప్తమచూడ ॥ నెరిదిండిపోతును

క్షణసత్వనామంబు ॥ సైంధవంబు

సంతతాశనమైథున । చాపలంబు

...శాకు.తసత్వత । రంగమంబు

చాపలంబును దోషంబు । సాధ్వసనము -:

గలఫణిసత్వవాహంబు । కింపన్పుసతి. 64

చ. అలసటభీతిజాడ్యమును । నాకటిపెల్లును మీాదిగాన్పుసగా

వలవడుచున్న హానములు । వానసనత్వములెల్ల వేళలన్

జలములమీాద వేడ్కగల । సైంధవరత్నము భుక్త్యసత్వమై

యలజడిచిదిమోనని హా । యంబులు బున్వొలిగుద్ధసత్వముల్. 65

వ. ఛాయాలక్షణ మెట్టిదనిన 66

ఛాయాలక్షణముల తెఱంగెఱింగించుచున్నాఁడు.

ఆ. ఆసనంబునడుము । నంబుజభాంధవు

గడిసిమేనురాజ । [illegible]

నప్తిమేననున్న । సకలలక్షణములు

ఛాయగప్పునపరి । పాలువారిక. 67

ఆ. పార్థివియనబరగు........

వారణమనగ మది । వాయువనగ

.........పైడుదెరంగుల

వేరువేరువిధుల । విస్తరింతు. 68

పాదభాగములు నశించినవి. అర్థము ద్యోతకమగుట లేదు.

మ. వివిధంబైన విశేషవర్ణములచే । విఖ్యాతమై కోమల

త్వవిభాతిం దనరారుకన్నులకును । త్సాహంబు సంధింపరూ

పవిశేషంబువహించి నిశ్చలగతిన్ । భూవ్యక్తమైయొప్పు

పార్థివకచ్ఛాయమహాయంబుమేలిజయశ్రీ । దానాంశకంపాధిపా.

ఉ. తోయజమిత్రనూత్నరుచి । తోడులతూగుపద్మరాగర

త్నాయితకాంతితోగలయు । నాడియులంతుకడినొప్పగాం

గేయపుకన్నె నవ్వికము । గెంపువహించి వెలుంగుచూడనా
గేయవిశిష్టమౌ సవారికి । గీర్తివఘూవరగంపభూవరా. 70
సారపుశీలమేఘపుహపాలు । చాయలచాయలబోవనాడియుం
భోగ్యహకోశీలద్యుతికి । బొమ్మలుపెట్టి పరిసన్నమైనకూ
ర్పాదురిరపరిభావనముల । బోరజయించి మనోహరాకృతిం
వారణగొప్పమీరునది । వాజులకెల్లకుమారమన్మథా. 71

క. ఈయెడచపలత్వమునను
భాయకవర్గిలుపరువ । భావమునైజం
బైయుండు ఘోటకమునకు
రాయడకదుసింద్యమగుచు । దగకీర్తినిధీ. 72

క. నాభళియుల్పంబై గగ
నాచ్ఛాయసవాధమైన । చంచత్కలనా
నైభవము చొప్పుగలయది
యబ్బంగి తురంగములకు । నాయంబరయుక్. 73

క. చేప్రను పశుపటిజాముస
నేపునమదరమున దృష్టి । మెయినసువేళం
రూపుగ మెయిగరచిన హరి
యంబోవగ జాయజూడ । నగుకంపనృపా. 74

ఆ. చక్కగాకనున్న । సొష్టంబుగలరీతి
వకరిమైనమొగ్గ । వడలకున్న
వాలవిషయమైన । వదలకసంకీర్ణ
గతులకీడుహరికి । గంపభూప. 75

శుద్ధగతికి.

చ. శరభమురీతిపెద్దపులి । నాద్భుసగోవృషభంబుజాతిగే
శరివలెరాజహంస వరు।సంగతి సుష్టిమురీతి మత్తకుం

జఠరమున భాతిహేషరము । జాడమయూరములొంగునకా మనో
హరగతినొప్పు తేజి విజయప్రదమౌ భళి కంటిభూవరా. 76

గంధలక్షణము.

శరభమువలెను పెద్దపులివలెను అన్న యెద్దు సింహమువలెను రాజహంసవలెను ఒంటెవలెను ఏనుగవలెను కోతివలెను నెమలివలెను మనోహరరూపము కలదైయుండు గుర్రము విజయప్రదము.

ఉ. ఆననభాగమందు నయనాబ్జములందును నాసికంబునన్
వీనులమీఁదనైజెమట । నీక్ష్యను మూత్రపురీషజాతియున్
కేనియు నాఖ్యదుర్గ్రహము దేహము జాంబినిపుష్పగంధముల్
ప్రాపినదాని సౌఖ్యమును । భూస్థలినా భళి కంటిభూవరా. 77

ముఖంబునను నేత్రములయందును ముక్కునను వీనులందును శరీరమునందునను పుట్టిన చెమటవిషయము.

ఆ. మత్స్యమధికకూర్మ । మామగశలభోరు
ఖరవరాహశునక । గంధమైన
హారులు చుట్టలు...... । యనయంగ నోధి
ప్రభువితన యకంప । రాజతిలక. 78

మూడవపాదంబున కొంతభాగమున నమునర్థస్ఫురింపఁజేయు క్రియాపదము పోవుటచే యర్థముదోఁపదు.

శా. వేణుక్రౌంచమృదంగదుంధుభిలసద్దేవేంద్రనాగోల్లస
ద్వీణావారిదమంజునాదములకుం బ్రియ్యంబులై యొప్పు
నిక్వాణంబుల్ గలవాజి యిచ్చుపతికి । కళ్యాణముల్ కంపనా
క్షోణీపాలక సుప్రతాపశుభముల్ । ప్రోత్రైకపాత్రంబులన్. 79

వేణువు క్రౌంచము మృదంగము. దుంధుభి స్వర్గలోకసంబంధికమైన వీణ మేఘము మున్నగువానియొక్క సుశబ్దములననుకరించురవముగల తురంగము యజమానునకు సకలకల్యాణముల నొసంగును.

ఆ. * * * *

* * * *

జాత్యసారవంది । జాతినినుత్పత్తించు
కసణిరవము సేయు । కాంతిచెరుచు. 80

పుండ్రిలక్షణము.

నశించినది. ఊరపందివలెను ఉష్ట్రము-(ఒంటె) వలెను ధ్వని
నేయుగుర్రము యజమానిని ప్రతిభ జెరుచును.

చ. ఉడుగరకర్తరుండు మిగుల । నొప్పవిడెంబు తురంగముంబు బొ
ల్లెడ తెగియున్న ప్రోవుకడ । కెక్కకయుండిన మోణకర్ణమై
నిడువకయున్న కొర్రెవలె । ప్రక్కనయున్నిక జంపుభావహా
పాదమినభావశృంఖలల । వోలినచిత్రపు రూపుదాల్చినన్. 81

ము. చెలువంబై యలశంఖచక్ర కలశ । శ్రీవత్సఖండేందు ఖ
డ్గలతాష్టాపదవేది కాంకుశపతా । కావజ్రికూర్మగదా
కలితాదర్పణతారనీరజ శుభా।కారంబులై యొప్పవా
జిలతాస్థలినున్న బొల్లుపతికిన్ । చేకూర్చు నిష్టార్థముల్. 83

క. స్వస్తరుణీవిలసనస
త్కస్తూరీవల్లికా వి।కాసగ్రధిత
ప్రస్తారనూత్నస్తబక
గ్రస్తాహితవీరయోధ । ఘంటానాథా. 84

క. త్యంకారపూర్ణనిష్టుర
హుంకారవిదారితోధి । దోర్వీర్యధను
ష్టంకారనిజ శత్రుకులా
లంకృతపదపీఠ యోభ।శపరిభేతనయా. 85

అశ్వాసాంత పద్యములు గద్యము.

హయలక్షణవిలాసము.

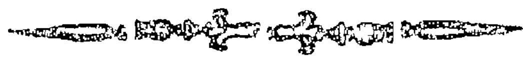

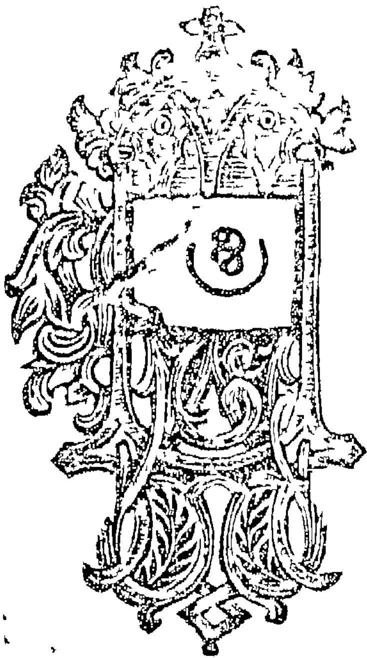
శ్రీరస్తు.

అశ్వలక్షణసారము.

చతుర్థాంకురము.

శ్రీ తపతుస్థలభువన
స్థితజరర నిరూపమాన । శ్రితహృదయాబ్జా
సతతదయాంబుధియాంధళ
క్షితిపతిపంపాధినాధ । చిరకీర్తినిధీ.

కృతిపతిసంబోధన.

క. చతురత హయములయెడల
ద్భుతరత నిరాప్తమహా । దోషంబుల్ స
న్నుత గుముతన్నాము
స్థితియును తత్వంబు తెలియ । జెప్పెదవరుసన్. 2

హయములయందుగల వివిధదోషములను నిరూపించెదని గ్రంథకారుఁడు కృతిపతికి జెప్పుచున్నాడు.

వ. అవియెవ్వియనిన నిశువు విపునివసుశు క్తిదంశుఁబును కరాళయోష కలితదంతులును. వికారసారమేయసూకర బిడాల దంతులును దంతార్గళంబులును యింద్రియద్దికను జ్ఞానకార సదయావర్థులును చిత్రరోమతుఖాండులును. యేకాండ త్రిముష్కులును మర్కట మూర్జాల యేకపింగళియు జటామిశ్రి సీమంరస్తాలు. జివ్వాసృక్వ

ధరపోత్రమోహానంబును దీప్తపుచ్ఛంబును దీప్తపుచ్ఛంబులును లిసునీల గ్రీవనప్రుసకులు - ప్రేతోపనీతగంధంబులును అవఖండంబులును నీరసాలమూత్రాలపాదులును దగ్ధచమోపనీతబంధూలును కందుకనేత్రిలలాటలిప్తజిహ్వావేమలును గరళంబుపీకేశరులును చోష్ణీనప్తవ్యస్థివంశభంగులును కేశవాలంబులతోడం రాశి జనించినవియును దివాజాతంబును అమలయి పుట్టినవియును పెక్కుక గర్భంబు ననేకవారంబున జన్మించినవియునుమహాదోషంబులయ్యె తల్లక్షణంబులు తత్ఫలంబులుం వివరించెద. అందు దంతదోషంబు లెట్టివనిన.

విషమశుక్తిదంతలును కరాళిరూక్షకలిత దంతులును కుక్కందిపిల్లయున్నగు వికారజంతువుల బోలినపండ్లు కలవియును.

సీ. సులపులైవందిజ్ఞ ॥ జొంపల నడగొరికిన
పసదప్పి మొడపండ్ల ॥ పగివియున్న
లెక్కకుదరిగిన ॥ మెక్కువైయున్నను
చిప్పలబాగున ॥ వొప్పకున్న
మొదళ్ళవేరొండు ॥ మొలచినవిలిగిన
పడివచ్చిపంతనే ॥ వమునబడిన
సారమేయబిడాల ॥ చజలదంతంబుల
కెనయైనబాగున ॥ మొనసియున్న
యట్టిపండ్లున్నవాజుల ॥ కట్టరాదు
భవ్యచారిత్రిసలలిత ॥ పద్మనేత్రి
శత్రునిర్భరరాయ వేశ్యాభుజంగ
రాజకులదీపమోభవ ॥ రాజకంప.

లెక్కింపగా తక్కువయైయున్నను ఎక్కువయైయున్నను చిప్పలవలె నుండకున్నను దంతముల మొదళ్ళను యింకొకదంతము మొల

చినను దిరిగినను కుక్క పిల్లియున్నగు వానిదంతములవలె నున్నప
ట్టియాగుర్రములను శాలలయందు గట్టరాదు.

క. పరికింప నల్లపండ్లకు
హారిహాయంబసిత దంతి యనదగ గేహా
స్ఫురదురుహానానంత
ధ్వరవిఘటనకారిగాన । వలదదినిలుపన్. 5

గీ. పంక్తి చక్కగాక । పండ్లలోనిక్కి వెలికి
పెరిగియున్న యదియు । విషమదంతి
యిలుపజనదు దాని । నిలిపిన యాగదా
పుత్రశోకవహ్ని । పొగలజేయు. 6

పండ్లవరుస చక్కగానుండక పండ్లలోనికి పోయినట్లుగాని వెలికివచ్చినట్లుగాని ముందునకు వెనుకకు బోయినదానిని విషమదంతి యందురు విసమదంతి విసమదంతి సమముగు దంతములు లేనిది. అట్టిగుర్రము నిలిపినవానికి పుత్రశోకము కలుగును.

గీ. కరుణకదంతియనగ । సొరిదిగాఁజిప్పలు
పెట్టినట్టిపండ్లు । పెరిగియున్న
హాలుమునామధేయ । మధిపతినాకపి
నీరువట్టుచేత । నెరుగుపరచు.

గీ. మిత్రభయముసకల । శత్రువృద్ధియుజేయు
హీనదంతము కుదిమైనవాజి
నీయధికదంతియైన । యావాజిప్రజలతో
విభునినను చు జముని । పీడచూడ. 8

తక్కువపండ్లు కలిగినహయము మిత్రులవలన భయమును శత్రువులవలన పీడయు నెక్కువ జేయుచు ఎక్కువపండ్లు కలిగిలనతురంగము ప్రభువును ధాతనిప్రజలను యమునిఘాటకై పంపును.

హాడవుత్తవా ధరములలోనొక్క
యెడనాడిపోడనైన యదికరాళి
సనుమృదిగాం కుశపంక్తిరీతిదం
[illegible] తాలు చెప్పఁబడిన కరాళిదంతి
పాటినెడవెట్ట పండ్లుడివచ్చిన
హయమునామంబు దంతార్గళంబు
క్రొన్నియునువచ్చి బలువైనయున్నచో
మొసలిపండ్లన్నది మూషదంతి
హయములు తమకులమెల్ల నణచి
లగదలని పగరతో బరచియలచు
ఏపండ్లను నల్లని పుప్పిపండ్లు
గు వాజులు తగవెందు కంపభూప. 9

సీ. అరయంగా హరియుండయుగ్మము దానై దెండ్లనుందోపపెం
దొరగింగాంచి రతికిరూ కలనకు దోగింపకున్నని న
త్తురగంబెన్నగ నింద్రియవృద్ధియదిబా దుష్టాత్మయొకర్త్తని
గ్గరలోకంబున కప్పి పుచ్చుత నవంశంబుం సహాయంబుగన్. 10

ఏకముష్కంబుల ధీసుపతత్త్వాం
కాలునిపురికి వేగంబయనుచు
వివిధవర్ణాములు వివిధాంధు మపతి
పుత్రులనెల్ల దాపాలియ జేయు
లలింరోమ లక్షితాంమలు నిజనాధుని
కాంతుకశ్రీనేల గలియజేయు
మూష్టాలముష్కంబ మర్కటాండులు తన
జనపాలునకు పలాయనము పెచ్చు
జాతముష్కతురంగంబు జాతవేమ
కాహలిగజేయు తనునేలు నతనియిల్లు

కూర్మితోనండ యుగ్మంబు । గలుగకున్న
హారులగట్టంగజనదు మోహానము రారి. 1

ఉ. అరయఁగ నేకపింగళి హయంబు నిజాధిపు ప్రాణహానిసు
ద్దురగతి యుద్ధభూమి నతిమర్దము సేతు నృపాల సాయకో
త్కరవరషంబు చేదను పు । గావున నత్తురగంబు నెందునా
బురమున నుండ నీజనదు । పోడిమి శోమన గోరువారికిన్.

చ. పరగగ కేశవాలమున । బాసిజనించిన దుష్టవాజినిన్
పరముగ వ్రేలు వానినన । పత్యుని జేయు కణంగి చూడగా
శిరమున పోద్దశోశమున । చెన్నగు శ్వేత రోమజాతురల్
కరము శితంబులైన తురగంబులు రాజుల గూల్చు వాజులన్.

తురంగవృత్తము. కృష్ణవాలహయము చాలకీడు యుద్ధభూమిలో
దిక్ష్ణిదరనరులబు గ్రించి తెగు నధిపుతోడ దా
కృష్ణవర్త్మ యుడరి యుగ్రకీల లెసగ నేర్చె యా
ముష్కతా నిరూఢిదక్కి యుక్కడంబు చాద్పునన్.

గీ. హయము కృష్ణజిహ్వ । యాజిరంగంబున
కరుగజేయు విభుని । యధిక యశము
నసుహమదెలిపి తజ్ఞులగు వారు నిల్వర
వ్వాజి నెందు కంప । వసుమతీశ. 15

నల్లనగు నాలుకగల తురంగము సమరమందు యజమానుని యొక్క పూర్వయశము నశింపజేయునని హయలక్షణవేత్తలు దానిని గాన నొల్లరు.

గీ. అరయ యేకవర్ణ । మై మేను మెరయంగ
వాలశిరము వొండు । వన్నె లైన
ఘోటకంబు కడగి । ఘోరాజిలోపల
కర్తవ్రేతపురికి । కాను కిచ్చు.

తరంగవృత్తం. ప్రాప్తనిర్మలైక । వర్ణమై వెలుగుచున్న
యానెత్తి యుగ్రినాల మొక్క । చాయమై తనర్చిన
దిక్షపుచ్ఛమది యధిపుని కౌతుకాదివిన్
గుప్తజిహ్వాగాన నిలుప । జనదు కంపభూవరా. 17

సుపకయొంత లేక శశి । మండలిమీద విసిలరోచులం
విస...నై విపిలమణి । నిచ్చినచాడ్పున తెల్లగానుతో
మసలిన మేనునం వెనను । మస్తకముందన రారుచుండగా
త్రిసరియనంగదా బరగ । ధీశ్వర సర్వధనాపహారియై. 18

క. వృగాత్రిఘుడనగ దగునిల
నుగ్రీవుని గళముబోలు గళము । గలదది యులనీ
లగ్రీవనుహయము
త్యగ్రింబైపతి ధణంబు । యుశమున రాచుగా. 19

గీ. మూడు కాళ్లును కడగిన । ముసలియగును
వెలయ నొక కాలుకడగిన । విషముపాది
అదియు నదియును చాలదో । పావహములు
అవిళతలమున తిలకంబు । కలుగకున్న. 20

ముసలినిగూర్చి వెనుకటి యాశ్వాసములలో జెప్పినది చాలక మరల చెప్పుచున్నాడు. అవిళభాగమున తిలకమున్నదానిని ముద్యమపక్షపువాజిగా నెన్నవచ్చును.

గీ. పెక్కువన్నెల పులిభంగి । బేర్చియున్న
అశ్వనామంబు పరికింప । నవఘటంబు
కణగి యావాజినేలక । పుడమియెల్ల
వెడల నడపింపవలయు భూ । విభునికధిప. 21

పెద్దపులివలె మూడునాలుగు వర్ణములుగలిగిన తురంగమును నవఘటంబు అందురు. అట్టితురగంబును నిముషమైనను నిలువక వెడల గొట్టవలయును.

అశ్వలక్షణసారము.

క. శిరమూపస్వరవర్ణో
త్కారములంగో నొకటి యయిన ॥ గ
ఖర సారమస్తు రంగము
నరయం గా పుత్రమిత్ర ॥ హానిం జే

గీ. గార్ధభంబు రీతి ॥ ఘనవర్ణగాత్రి
యేహయంబు పెట్టు ॥ నెసగునట్టి
హయము గౌరవవృష్టి ॥ యడియు
చిత్రపదులు పతుల ॥ శిరులనణచు.

గీ. శిరముపుచ్ఛ మూలంబు ॥ వరుసజ
దగ్ధచర్మోప మానగం ॥ ధంబులైన
వాజితలపోయు కెక్కను ॥ వాసియి
యనల శిఖలకు నాహార ॥ మగుచునుండు.

శిరముతోకయును కాలినచర్మముల వాసనగలిగిన నాగుర్రమును నిలుపజనదు. ఎవనియింట నాగుర్రముండునో వాని యిల్లు యగ్నిహోత్రిన కాహుతియగును.

చ. క్షవలనుచుం హయంబులు త్రిగం జనియించిన వాని యిల్లు దా
న... ... ... వా
చవిగొన గాన తక్కిన వి ॥ చారము సేయక దేవతా
దివిజుల కిచ్చు టొప్పునని ॥ ధీరులు చెప్పిరి శాస్త్రసమ్మతిన్. 2

గుర్రమునకొకసారి రెండుపిల్లలుపుట్టిన తక్షణము యాగుర్రమును పిల్లలతోగూడ దేవతలకుగాని బ్రాహ్మణులకుగాని యివ్వదగును. కాని నిలుపరాదు.